

प्रकरण तिसरे

गृहितके

प्रकरण ३ रे

गृहितके (Hypothesis)

- ३.१ प्रस्तावना
- ३.२ संशोधन विषयाची ओळख
- ३.३ संशोधनाची उद्दिष्टे
- ३.४ संशोधनाची गरज व महत्त्व
- ३.५ संशोधनाची मर्यादा व व्याप्ती
- ३.६ गृहितके
- ३.७ संशोधनाची कार्यपध्दती
- ३.८ संशोधनाची साधने
- ३.९ नमुना निवड
- ३.१० प्रश्नावल्यांचे स्वरूप
- ३.११ संशोधनाची कार्यवाही
- ३.१२ माहितीचे प्रथ्यकरण व विश्लेषण
- ३.१३ माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
 - ३.१३.१ सर्वसामान्य वाचकांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
 - ३.१३.२ वृत्तसंपादक व कार्यकारी संपादक यांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
 - ३.१३.३ विद्यार्थी प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
 - ३.१३.४ शहरी व ग्रामीण वार्ताहरांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
 - ३.१३.५ वृत्तपत्र एजंट व विक्रेते यांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
- ३.१४ सारांश
- ३.१५ समारोप

प्रकरण ३ रे

गृहितके (Hypothesis)

३.१ प्रस्तावना

पहिल्या प्रकरणांत आपण वृत्तपत्राची संकल्पना हेतु, उद्देश व कार्य यांचा अभ्यास केला. त्याचबरोबर स्वातंत्र्यपूर्व काळातील वृत्तपत्रे त्यांचे उद्देश कार्य तसेच स्वातंत्र्योत्तर काळातील वृत्तपत्रे त्यांचे उद्देश व कार्य वृत्तपत्रांच्या बदलत्या भूमिका याचा सविस्तर उहापोह केला.

त्याचबरोबर दुसऱ्या प्रकरणात वृत्तपत्र व वाचकाचे नाते, पूर्वीचा वाचक वर्ग, त्याच्या अपेक्षा स्वातंत्र्यपूर्वकाळातील वृत्तपत्राचे विषय, बातम्याचे स्वरूप, संपादकाच्या भूमिका, संपादक व वाचकाचे नाते, वाचकाच्या आवडीतील वैविध्य यांचा अभ्यास केला. स्वातंत्र्योत्तर काळात वाचकाची भूमिका कशी बदलली. अभिरूचीत कोणते बदल झाले, विविध व्यवसायिक व वयोगटानुसार वाचकांची अभिरूची कशी बदलली यावर चर्चा केल्यानंतर प्रस्तुत प्रकरणात आपण संशोधन विषयाची ओळख, संशोधनाची गरज, संशोधन समस्येचे महत्त्व, संशोधनाची उद्दिष्टे, गृहितके त्याची व्याप्ती व मर्यादा याचा विचार करणार आहोत.

३.२ संशोधन विषयाची ओळख

वृत्तपत्र हा लोकशाहीचा चौथा आधारस्तंभ मानला गेला आहे. प्रारंभापासून आजपर्यंत वृत्तपत्रांनी समाजप्रबोधन व रंजनाचे दुहेरी काम केले आहे. पूर्वीची वृत्तपत्रे काळानुसार बदलत गेली. आज त्यांचा संपूर्ण चेहरामोहराच बदलून गेला आहे. या बदलामागे अनेक गोष्टी कारणीभूत ठरल्या आहेत. वृत्तपत्र व वाचक यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. किंबहुना वृत्तपत्रातील बदलाला वाचकाची बदलती अभिरूचीच कारणीभूत ठरली आहे असे म्हंटल्यास चुकीचे ठरणार नाही. बदलत्या काळानुसार वाचकाचे ज्ञान वाढत असते. त्याची आवड बदलत असते कधी वयानुसार, कधी व्यवसायानुसार, कधी परिस्थितीनुसार तर कधी जाणीवपूर्वक तर कधी कालानुरूप त्याला आपल्या आवडीनिवडी बदलाव्या लागतात या बदलत्या अभिरूचीबरोबरच या प्रसारमाध्यमाकडून त्याच्या अपेक्षा बदलत असतात. रेडिओ, दूरदर्शन यांच्याकडून त्याला सतत काहीतरी नवे हवे असते. तसे वृत्तपत्रांकडूनही त्याला सातत्याने नवीन बदलांची अपेक्षा असते. वृत्तपत्रांकडून वाचकांच्या या बदलत्या अपेक्षा हाच संशोधनाचा विषय आहे.

३.३ संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

पूर्वीची पत्रकारिता ही ध्येयनिष्ठ होती, एक व्रत म्हणून ती स्विकारली गेली होती. त्यामुळे तिचे हेतू, उद्दिष्ट्ये पण वेगळी होती, आदर्श वेगळे होते, ध्येये वेगळी व उदात्त होती, पण स्वातंत्र्य मिळाले. काळ बदलला. माणसाच्या समाजाच्या जाणीवा बदलल्या, जगण्याच्या संकल्पना बदलल्या, नीतिमत्तेची गणिते बदलली. त्यामुळे पत्रकारितेचे स्वरूपही बदलले. वृत्तपत्रादी प्रसार माध्यमांनी कात टाकली. नवे रूप धारण केले. आपली ध्येयधोरणे बदलली. वृत्तपत्रांचे हे बदलते स्वरूप अभ्यासताना एक गोष्ट जाणवली. ती म्हणजे वृत्तपत्रांच्या बदलत्या रूपड्याबरोबर वाचकांची अभिरूचीही बदलली आहे. त्यांच्या अपेक्षाही बदलल्या आहेत आणि अजूनही बदलत आहेत. या बदलत्या अपेक्षा कोणत्या आहेत? या पूर्ण होत आहेत की नाही? त्या रास्त आहेत की अवास्तव आहेत? वृत्तपत्रे त्या पूर्ण करण्यास समर्थ आहेत का? या सर्वांचा अभ्यास करणे हे या संशोधनाचे उद्दिष्ट आहे.

वाचकांच्या अपेक्षेनुसार वृत्तपत्रे बदलली की वृत्तपत्रातील बदलांमुळे वाचकांच्या अपेक्षा वाढल्या, बदलल्या हे तपासणे हा या संशोधनामागचा हेतू आहे. आज प्रसारमाध्यमे मोठ्या प्रमाणात वाढली आहेत जग जवळ येत चालले आहे. जागतिकीकरण, वैश्विकीकरण हे शब्द परिपाठाचे झाले आहेत. दूरदर्शन, संगणक, इंटरनेटमुळे 'अवघे विश्व अंगणी अवतरले' आहे. साहजिकच मिडीयाच्या या गदारोळात वृत्तपत्रे आपले स्थान टिकवून आहेत. त्यांचे रूप अंतर्बाह्य बदलते आहे. हे बदलते रूप विधायक आहे की विदारक? त्यामागे वाचकांचे हित आहे की व्यवसाय? वाचकांच्या अपेक्षा पूर्ण करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात आहे का? आपल्या बदलानुसार वाचकाला घडवण्याचे काम ती करत आहेत? आज जागृत झालेल्या वाचकांच्या या वृत्तपत्रांकडून कोणत्या अपेक्षा आहेत. हे अभ्यासणे गरजेचे आहे. एक काळाची गरज म्हणून हा संशोधन प्रपंच येथे केला आहे.

यासाठी येथे विविध स्तरावरील वाचकांकडून प्रश्नावली भरून घेऊन या वाचकांच्या अपेक्षा आजमावल्या आहेत, या अपेक्षा पूर्ण झाल्या का? होतील का? पूर्ण होण्यासाठी वृत्तपत्रांना काय करावे लागेल? अपेक्षा व वृत्तपत्रांचे स्वरूप यात सुसंवाद चालला आहे का? वृत्तपत्रातील बदल विधायक आहेत का? वाचकांच्या बदलत्या अपेक्षांची दखल वृत्तपत्रांनी कितपत घेतली आहे? हा संशोधनाचा भाग आहे. वाचक-वृत्तपत्र संवाद ही समस्या कितपत गंभीर आहे. हे या शोधनिबंधात मांडले आहे.

समाज व प्रसारमाध्यमे या दोघांच्याही दृष्टीने ही समस्या महत्त्वाची ठरली आहे. सौंदर्यमूल्य, व्यावसायिक, तार्किक, विवेकी, सामाजिक, सांस्कृतिक मुल्यांबरोबर नीतिमूल्यांची जाण ठेवणे गरजेचे आहे. या सर्वांचा अभ्यास करून वाचकांच्या अपेक्षा व वृत्तपत्रे यांच्यामधल्या विसंवादाची कारणे शोधून या समस्येवर उपाय सांगणे हे या संशोधनाचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे.

३.४ संशोधनाची गरज व महत्त्व :-

आज प्रसारमाध्यमे मोठ्या प्रमाणात वाढली आहेत. जग इंटरनेटमुळे जवळ येत चालले आहे. दूरदर्शनसारखी माध्यमे अधिकाधिक लोकप्रिय होत चालली आहे. वृत्तवाहिन्यांची संख्या चारशेच्यावर गेली आहे. असे असले तरी लिखित माध्यम म्हणून वृत्तपत्रांचे महत्त्व जराही कमी झालेले नाही. वृत्तपत्र हे समाज जोडण्याचे काम करत असतात. जागतिकीकरणामुळे त्यांच्यात झालेली व्यवसायिकता जाहिरीतींचा बाजार 'प्राईज पेड शेड्युलड' (जागतिकीकरण आणि भारतीय प्रसारमाध्यमे विचारमंथन लेख मा.गो.वैद्य पान२६) वृत्तपत्रांचे बाजारीकरण या सगळ्या गोष्टीमुळे वृत्तपत्राचे स्वरूप बदलत चालले आहे. वृत्तपत्रातून समाजपरिवर्तन किती घडवणार यापेक्षा वृत्तपत्रासाठी पैसे किती मिळवून आणणार असा प्रश्न विचारला जावू लागला. (दिपक टिळक यांचे भाषण) प्रसारमाध्यमातील या अनिष्ट रूढींना नेमके काय कारणीभूत होत आहे. या बदलामागे वाचक कारणीभूत आहेत की मालक? वृत्तपत्रांच्या सामाजिक दायित्वाबद्दल जे प्रश्न निर्माण होत आहे त्यामागे वाचकांच्या अपेक्षा कारण आहेत का? या सगळ्याचा अभ्यास करण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे. एखाद्या वैद्याने रोगाचे निदान करण्यासाठी नाडी तपासणी करावी तसे वृत्तपत्राच्या अधःपतनाच्या आजाराला नेमकी कोणती गोष्ट कारणीभूत आहे. हे तपासणे आवश्यक आहे. यासाठीच प्रस्तुत संशोधनाची नितांत गरज भासते आहे.

वृत्तपत्रातील बदल लक्षात घेवून त्यानुसार त्यांची गुणवत्ता तपासताना त्यामागे वाचकांच्या कोणत्या अपेक्षा लपलेल्या आहेत काळानुरूप त्या बदलल्या असल्या तरी त्या विधायक आहेत की विघातक हे तपासणे गरजेचे आहे. वाचकांच्या सर्वच अपेक्षांची पूर्तता वृत्तपत्रांकडून केली जाते का? या सर्वांची विस्तृत चर्चा होणे आवश्यक आहे. वाचकांच्या अपेक्षा वृत्तपत्रांना वळण लावतात की वृत्तपत्रे वाचकांच्या अपेक्षांना वळण लावतात याचा अभ्यास होण्याची नितांत आवश्यकता आहे. या विषयावरच हे संशोधन केले आहे. सामाजिक व सांस्कृतिक या दोन्ही दृष्टीने हे संशोधन महत्त्वाचे ठरणार आहे.

३.५ व्याप्ती आणि मर्यादा :-

या विषयावरचे संशोधन करणे म्हणजे आकाशाला गवसणी घालण्यासारखे आहे. कारण आज वाचकांची संख्या कित्येक लाखांच्या घरात आहे. प्रत्येकाची अपेक्षा निराळी असणार. अशा लाखो अपेक्षांचा मागोवा घेणे हे कठिण काम आहे. वृत्तपत्र हे साधन सर्वव्यापी असल्याने व तिचा वाचकवर्गही तितकाच मोठा असल्याने सर्वांच्या अपेक्षांचा विचार करायचे म्हटले तर प्रबंधाचा विस्तार प्रचंड वाढेल. व्यक्ती तितक्या प्रकृती असल्याने प्रत्येकाच्या अपेक्षा पाहणे हे महासागराप्रमाणे व्यापक आहे.

म्हणूनच संशोधनाच्या मर्यादा लक्षात ठेवून येथे प्रातिनिधीक स्वरूपात निवडक लोकांकडून प्रश्नावल्या भरून घेवून त्यांच्या अपेक्षा मांडल्या आहेत या अपेक्षा म्हणजे हिमनगाचे टोक आहे याची मला जाणीव आहे. तरीही हे लोक निवडताना सर्व स्तरावरील वाचक येतील याची सर्व वयाचे, सर्व व्यवसायाचे, सर्व स्तरावरील वाचक येतील याची मी दक्षता घेतली आहे. या संशोधनाला ज्या मर्यादा आहेत याची मला जाणीव आहे तरीही शितावरून भाताची परीक्षा करावी तसे मी त्या त्या वर्गाचे निष्कर्ष मांडले आहेत.

३.६ गृहितके

प्रस्तुत संशोधनासाठी आपण काही गृहितके निश्चित करणे गरजेचे आहे.

१. वृत्तपत्र व राजकारण यांचा जवळचा संबंध असल्याने वृत्तपत्रांचा एक विशिष्ट दृष्टिकोन बनतो.
२. वृत्तपत्रे विशिष्ट राजकीय पक्षाचे समर्थन करतात.
३. अलीकडे वृत्तपत्रामध्ये सकारात्मक बातम्यांपेक्षा नकारात्मक बातम्यांवर भर दिला जातो. बऱ्याच वृत्तपत्रात गुन्हेगारीच्या बातम्या भडकपणे रंगविल्या जातात.
४. अग्रलेख वाचणाऱ्या वाचकांची संख्या अगदी कमी आहे.
५. वृत्तपत्रांकडून निखळ मनोरंजन व प्रबोधन व्हावे ही वाचकांची अपेक्षा आहे.
६. वृत्तपत्रांनी वेगवेगळ्या पुरवण्या देवून वाचकांची अभिरूची जपावी असे वाचक म्हणतात.
७. दूरदर्शनचा वृत्तपत्र वाचनावर परिणाम होवून वाचकवर्ग कमी झाला आहे.
८. वृत्तपत्रे दूरदर्शनच्या स्पर्धेत टिकवण्यासाठी जाहिरातींच्या अधीन गेली आहेत.

९. वृत्तपत्रांचे बाजारीकरण झाल्यामुळे खप वाढवण्यासाठी वृत्तपत्रे चमत्कृतीकडे वळत आहेत.
१०. पीतपत्रकारितेचे प्रमाण अलिकडे मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे.
११. वृत्तपत्राच्या संपादकाला हवे तेवढे स्वातंत्र्य न मिळाल्याने त्यांना मालकांच्या इच्छेनुरूप आपल्या विचारांची दिशा ठरवावी लागते.
१२. गेल्या दहा-पंधरा वर्षांत स्वरूप हेतू उद्दिष्टे, धोरणे व विषय यात महत्त्वपूर्ण बदल होवून वृत्तपत्र वाचकाभिमुख होण्यापेक्षा अर्थाभिमुख झाले आहे.
१३. बाजारीकरणाबरोबर वृत्तपत्रांची मानसिकता बदलत चालली आहे.
१४. वाढत्या स्पर्धेत वृत्तपत्रकारितेचा आत्माच हरवित चालला आहे. त्याचे ध्येयवादीत्व संपून तो धंदा बनला आहे.
१५. वृत्तपत्रे समाजहितासाठी काही विशेष कार्य करतात. या गोष्टीत खरेपणा आहे.

संशोधनाची गृहितके निश्चित केल्यावर आपण कोणत्या संशोधन पद्धतीचा अभ्यास करणार आहोत हे पाहणे गरजेचे ठरेल.

३.७ संशोधनाची कार्यपद्धती :-

परिस्थिती जाणून घेण्यासाठी एखाद्या विषयाचा बारकाईने केलेला समीक्षणात्मक चिकित्सक अभ्यास म्हणजे संशोधन होय (लघुसंशोधन प्रबंध - श्री. गोपाळ ग.कुलकर्णी) हे विविध पद्धती वापरून केले जाते. या संशोधनासाठी जी शास्त्रशुद्ध पद्धतशीर कृती असते. तिला 'पद्धत' म्हणतात. शैक्षणिक संशोधन विविध पद्धतीने केले जाते.

१. **ऐतिहासिक संशोधन पद्धती** - यात भूतकाळातील संबंधित विषयाच्या बाबतीत असलेल्या सत्य घटना शोधून त्याचा योग्य तो अर्थ लावण्याचा प्रयत्न केला जातो.
२. **प्रायोगिक संशोधन पद्धती** - यात भविष्यकालीन घडामोडींचा अभ्यास केला जातो. त्यामुळे संशोधकास अनेक प्रश्न भेडसावत असतात. विविध प्रयोग करून बिनचूक निष्कर्ष काढले जातात.

३. सर्वेक्षण संशोधन पद्धती - यात सद्यस्थिती म्हणजे वर्तमानकालीन घटनांचा अभ्यास करून त्यांचे वर्णन केले जाते. यात वर्तमान स्थिती जाणून घेणे हा उद्देश असतो. सद्यपरिस्थितीत असलेल्या अडचणी त्रुटी यावर तज्ञांची मते घेवून संशोधकानी आपले ज्ञान व अनुभवाद्वारे त्यावर कोणता उपाय करता येईल हे ठरवायचे असते.

या प्रबंधातदेखिल सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केला आहे. या पद्धतीत परिस्थितीचे काटेकोर निरीक्षण करावे लागते. सर्वेक्षणालाच आदर्शमूलक सर्वेक्षण असे म्हणतात.

सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीची वैशिष्ट्ये :-

- अ) या पद्धतीने विशिष्ट कामातील माहिती मोठ्या प्रमाणात संकलित करता येते.
- ब) सर्वेक्षण वयाच्या किंवा जनसंख्येच्या वैशिष्ट्यांशी संबंधित असते.
- क) हे तुलनात्मक अथवा संख्यात्मक असते.
- ड) सर्वेक्षण समस्येचे स्वरूप निश्चित असते. यात माहितीचे संकलन विश्लेषण अहवाल व लेखन या बाबी असतात.
- इ) प्रश्नावली, मुलाखत इ. साधने यात वापरता येतात.

३.८ संशोधनाची साधने :-

संशोधनांच्या परिकल्पनांच्या मूल्यांकनावरून अंतिम निष्कर्ष काढण्यासाठी विविध प्रकारची माहिती व आकडेवारी आवश्यक असते तिला संशोधनाची आधारसामग्री म्हणतात. ही सामग्री वैध व विश्वासाह असावी लागते. तिच्या विश्लेषणातून आपण निष्कर्ष मांडत असतो. संशोधनाच्या समस्येचे स्वरूप, व्याप्ती, उद्दिष्ट्ये लक्षात घेवून योग्य त्या साधनांचा वापर करावा लागतो. प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढील साधनांचा वापर केला आहे.

- १) निरीक्षण
- २) मुलाखती
- ३) प्रश्नावली

१) निरीक्षण -

सार्वजनिक वाचनालये (महात्मा गांधी, वि.स. खांडेकर, सांगली नगर वाचनालय इ.) येथे जाऊन तिथे जाणारे वाचक कोणती वृत्तपत्रे वाचतात. त्यांना वृत्तपत्रातील काय आवडते? त्यांच्या अपेक्षा काय आहेत? याचे निरीक्षण केले तसेच महाविद्यालयातील ग्रंथालयात बसणाऱ्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचे निरीक्षण करून त्यांना कोणते वृत्तपत्र आवडते? का? त्यांची अभिरूची कशात आहे त्यांना वृत्तपत्रांकडून काय अपेक्षित आहे? याचे निरीक्षण केले. निरीक्षणाने ज्या गोष्टी जाणवल्या त्या निष्कर्षात नमुद केल्या आहेत.

२) मुलाखती -

संशोधन विषयाचा महत्त्वपूर्ण भाग म्हणून काही महत्त्वाच्या व्यक्तींच्या मुलाखती घेतल्या. यात काही वृत्तपत्रांचे संपादक, काही सन्माननीय वाचक, प्राध्यापक, लेखक अशा व्यक्तींच्या प्रत्यक्ष मुलाखती घेतल्या यात श्री. मंगेश मंत्री, प्रा. वैजनाथ महाजन, डॉ. तारा भवाळकर, श्रीनिवास शिंदगी, डॉ. मधू आपटे, श्री.अरूण नाईक, श्री.खराडे इ. मान्यवरांनी मुलाखतीत आपल्या वृत्तपत्रांकडून असणाऱ्या अपेक्षा मोकळेपणाने सांगितल्या. मात्र काही लोकांनी मुलाखती देण्यास टाळाटाळ केली. उपजिल्हाधिकारी वर्षा उंटवाल, काही नगरसेवक, सेवानिवृत्त अधिकारी यांनीही उत्साहाने मुलाखती दिल्या याचा तपशिल पुढे दिला आहे.

३) प्रश्नावली :-

सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीत या साधनाचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला जातो. संशोधनाच्या विविध साधनांमध्ये अत्यंत लोकप्रिय व मोठ्या प्रमाणात वापरले जाणारे हे साधन आहे. याद्वारे जमा होणारी माहिती संख्यात्मक व गुणात्मक दोन्ही प्रकारची असते.

वास्तविक प्रश्नावली वाटते तितकी सोपी, जलद व निश्चित फल देणारी नसते. बऱ्याचदा ती कष्टसाध्य, कालापव्ययी, अपूर्णता, निश्चितता व प्रयोज्याच्या असहकारी वृत्तीमुळे असमाधानकारक फलित देणारी असते. प्रश्नावली दीर्घ असेल तर प्रयोज्याची प्रतिक्रिया प्रतिकूल व नकारात्मक असते. म्हणूनच उत्तम प्रश्नावली तयार करण्यासाठी श्रम घ्यावे लागतात. सर्व प्रश्नावल्या भरून येतात असे नाही. काही पूर्ण भरलेल्या नसतात. अशावेळी निष्कर्ष काढणे अवघड होते. तथापि सर्वापर्यंत प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष पोहचण्याचे तंत्र म्हणून प्रश्नावली पद्धतीला प्राधान्य दिले.

प्रश्नावलीतील प्रश्नाचे २ प्रकार आहेत.

१) मुक्त प्रश्न :- या प्रश्नांची उत्तरे प्रतिसादक, स्वतःच्या शब्दात देऊ शकतो.

२) बद्ध प्रश्न :- या प्रश्नांची उत्तरे होय/नाही/अनिर्णित अशा एका शब्दात दिली जातात.

उत्तम प्रश्नावलीची वैशिष्ट्ये (अरूण कुमार सिंग प्रणित)

‘Test measurement and research method in behavioural Science’

१) प्रश्नावली लहान असावी. विषयाला हात घालणारी असावी.

२) प्रश्नांची रचना व्याकरणदृष्ट्या अचुक असावी.

३) प्रश्नांची मांडणी अचुक असावी. प्रत्येक प्रश्न स्वतंत्र असावा.

४) प्रश्नावलीतील सूचना स्पष्ट असाव्यात.

५) संशोधनाच्या निश्चित उद्दिष्टांवर आधारित प्रश्न असावेत.

संशोधनाचे साधन निश्चित झाल्यावर प्रथम प्रश्नावली तयार केल्या. श्री. कार्टरच्या म्हणण्याप्रमाणे अशी प्रश्नावली एखादी व्यक्ती किंवा गटाकडून भरून घेतली जाते किंवा पोष्टाने पाठवून परत मागविता येते. प्रस्तुत अध्ययनासाठी दोन्ही मार्गांचा अवलंब केला. काही प्रश्नावल्या लगेच भरून घेतल्या. काही नंतर तर काही पोष्टाने भरून मागविल्या. विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नावल्या लगेच शाळा, कॉलेजमध्ये जाऊन एकत्र भरून घेतल्या तसेच सकाळ, लोकमत, तरूण भारत यांच्या ऑफिसमध्ये कर्मचाऱ्यांनी प्रश्नावल्या एकाचवेळी भरून दिल्या. केसरीमधील श्री. पेशवे, हेमंत मोरे, गाडगीळ मॅडम यांचे सहकार्य चांगले मिळाले.

प्रश्नावली तयार करतानाच ती कोणाकोणाला द्यायची यांच्या याद्या तयार केल्या. किती जणांकडून घ्यायच्या ती संख्या निश्चित केली. यानंतर प्रश्नावल्या २ भागात तयार केल्या.

१) स्टक्वर्ड

२) नॉन स्टक्वर्ड

☆ पहिलीत निश्चित प्रश्न, उपप्रश्न असून सविस्तर उत्तराची अपेक्षा ठेवली.

☆ दुसरीत मुलाखत वजा प्रश्न घातले मात्र यात मुलाखत देणाऱ्याची सोय पहावी लागते.

तेव्हा प्रतिसादकाकडून वस्तुस्थितीतबाबतची माहिती अपेक्षित असते. तेव्हा प्रश्नावली पद्धत वापरली जाते. यानुसार प्रश्नावली दोन प्रकारात काढली ती म्हणजे

१) बंदिस्त/बद्ध (Closed form type)

२) खुली/मुक्त (Open form type)

३.९ नमुना निवड (Sampling Tecchnique)

संशोधनासाठी सर्वात महत्वाची असते. नमुना निवड. नमुने निवडताना पुढील निकष लावले जातात.

- १) प्रतिसाद देणारी व्यक्ती वृत्तपत्रादी माध्यमांपर्यंत पोहोच असणारी व वृत्तपत्र वाचण्याची क्षमता असणारी हवी.
- २) आपल्या भावना व मते व्यक्त करण्याची क्षमता तिच्यात हवी.
- ३) प्रतिसादक व्यक्ती आपल्या वेळेत उपलब्ध असणारी व प्रतिसाद देण्याच्या स्थितीत हवी.
- ४) प्रतिसादक व्यक्ती जनमाध्यम व वृत्तपत्राची नैतिकता यांची जाण असणारी हवी.

अशा निकषांवर आधारित पुढीलप्रमाणे प्रश्नावल्या तयार करण्यात आल्या.

३.१० प्रश्नावल्यांचे स्वरूप

अ) सर्वसामान्य वाचकांसाठी :-

यात हमाल, मजूर, कामगार, शिक्षक, प्राध्यापक, वकील, डॉक्टर्स, ग्रंथपाल, कारकून, शिपाई, गृहिणी, उद्योगपती अशा विविध व्यावसायिकांकडून जवळपास २०० प्रश्नावल्या भरून घेतल्या. यात १०० स्त्रिया व १०० पुरुष यांना प्रश्नावल्या दिल्या. यातल्या १७५ परत आल्या. १५ अर्धवट होत्या. १० जणांनी दिल्याच नाहीत.

ब) विद्यार्थी, युवक यांच्यासाठी :-

यात शाळा माहाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांकडून १०० प्रश्नावल्या भरून घेतल्या. यात विद्यार्थ्यांनी

उत्साहाने प्रश्नावलीला प्रतिसाद दिला. यात शाळेतील विद्यार्थी २५, महाविद्यालयातील एफ.वाय ते पदव्युत्तर ५० व एम.पी एस.सी चे २५ अशा प्रश्नावल्या आल्या. शिवाय काहींनी उत्साहाने हाताने लिहूनही दिल्या. ११५ प्रश्नावल्या जमल्या.

क) संपादक, उपसंपादकासाठी :-

यात २५ प्रश्नावल्या तयार केल्या. केसरी, तरूण भारत, पुण्यनगरी, जनप्रवास, पुढारी, सकाळ, सामना, ललकार, दुसरी बाजू इ.च्या संपादकाकडे प्रश्नावल्या दिल्या. यात काही संपादकांनी अत्यंत अभ्यासपूर्ण रीतीने या भरून दिल्या. मात्र काहींनी देण्याचे पूर्णतः टाळले. लोकमत, तरूण, भारत, विजयंत, ललकार, दुसरी बाजू, सामना यांनी उत्साहाने प्रतिसाद दिला. याउलट काही संपादकांनी देण्याचे नाकारले. मात्र तोंडी चर्चा करून महत्वाचे मुद्दे मांडले.

ड) ग्रामीण व शहरी वार्ताहरासाठी :-

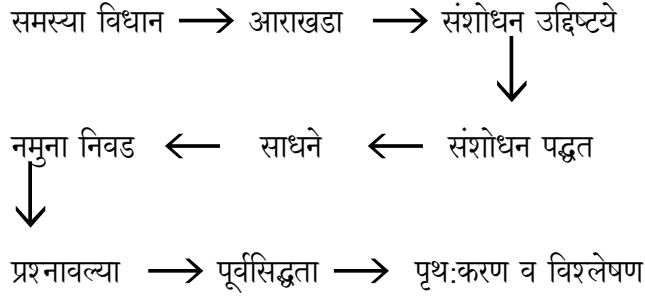
यात ५० प्रश्नावल्या तयार केल्या. यालाही इस्लामपूर, आष्टा, सांगली, इचलकरंजीतील वार्ताहरांनी चांगला प्रतिसाद दिला. दै.लोकमत, सकाळ, केसरी, विजयंत, पुढारी, तरूण भारत मधील वार्ताहरांनी चांगले सहकार्य केले. श्री. नरंदेकर, श्री. दादासाहेब कोळी, शेखर मुळे, श्री.पाटील आष्टयाचे पत्रकार यांनी चांगल्या सूचना दिल्या.

इ) वृत्तपत्र एजंट व विक्रेते :-

यांच्यासाठी २५ प्रश्नावल्या केल्या. सांगली, इचलकरंजी, इस्लामपूर, कोल्हापूर, आष्टा अशा २० प्रश्नावल्या भरून आल्या पण यातल्या बऱ्याच त्रोटक असल्याने निष्कर्ष काढणे अवघड झाले. काही विक्रेत्यांना ही माहिती सरकारी कामासाठी घेणार असे वाटल्याने त्यांनी ती दिली नाही.

अशाप्रकारे पाच प्रकारच्या प्रश्नावल्या तयार करून संबंधित प्रतिसादकाकडून भरून घेतल्या.

३.११ संशोधनाची कार्यवाही :-

पूर्व पक्षाची सिद्धता :-

प्रश्नावल्या तयार करताना पुढील गोष्टी लक्षात घेवून त्याचे काटेकोर पालन केले.

- १) प्रश्नावलीचे चार भाग केले. पहिल्या भागात उत्तरे देणाऱ्याचे नाव, वय.इ. वैयक्तिक माहिती, दुसऱ्या भागात प्रश्नावलीतील उत्तरे कशी लिहावी याची सूचना तिसऱ्या भागात प्रश्न व चौथ्या भागात प्रश्नावली भरणाऱ्याची स्वाक्षरी व सूचना, अपेक्षा. प्रश्नावलीसोबत सविस्तर उत्तरासाठी स्वतंत्र कागद देण्यात आले.
- २) प्रश्नावलीचे प्रश्न सुस्पष्ट, सोपे, सुटसुटीत विचारले गेले.
- ३) सर्वाना समजण्यासाठी प्रश्नावली मराठीत तयार केली.
- ४) संदिग्ध व व्यापक अर्थाच्या बाबी टाळून काटेकोरपणा आणला.
- ५) स्वतंत्र मत व्यक्त करण्यासाठी भरपूर पर्याय व स्वतंत्र कागद दिले.
- ६) प्रश्नामध्ये तार्किक सुसंगती व क्रमबद्धता ठेवली.
- ७) वरीपप्रमाणे पाच प्रकारच्या एकूण ४०० प्रश्नावल्या तयार केल्या.
- ८) या प्रश्नावल्या टंकलिखित करून घेतल्या.

अशा प्रकारे तयार झालेल्या प्रश्नावल्या क्षेत्रभेट देऊन भरून घेतल्या. एकूण ४०० पैकी ३०० प्रश्नावल्या व्यवस्थित भरून आल्या. एकूण संशोधनातल्या पूर्वपक्षाची सिद्धता झाली. यात डाटा कलेक्शन झाले. यातील सर्वसामान्य वाचकांच्या १००, विद्यार्थ्यांच्या ५०, संपादकांच्या १०, एजंटांच्या १०,

वार्ताहराच्या ३० अशा वेचक प्रश्नावल्या विश्लेषणासाठी निवडल्या. यातून त्यांनी व्यक्त केलेली मते व अपेक्षांचे सविस्तर विश्लेषण केले. त्याचा सारांश, मतितार्थ याच प्रकारणाच्या उत्तरार्धात मांडला.

सामग्रीचे पृथःकरण - यात पृथःकरणात फार खोल न जाता पुढीलप्रकारे वर्गीकरण केले.

- अ) स्त्री व पुरुष
- ब) व्यवसाय व नोकरी
- क) शैक्षणिक वयोगट
- ड) वृत्तपत्राधारित
- इ) अपेक्षानुसार

३.१२ माहितीचे पृथःकरण व विश्लेषण :-

- अ) **स्त्री व पुरुष गटात वर्गीकरण** करताना सर्वसामान्य वाचकांकडून आलेल्या १७५ पैकी १०० पूर्ण समाधानकारक होत्या. यात ६० पुरुष व ४० स्त्रिया असे प्रमाण होते. बऱ्याच स्त्रियांनी उत्तरे लिहताना पूर्ण न लिहिल्याने त्यांचा विचार केला नाही.
- ब) **व्यवसाय व नोकरीनुसार वर्गीकरण** केले असता प्रतिनिधिक १०० प्रश्नावल्यापैकी व्यावसायिक २० तर नोकरदार ४० होते. महिलांमध्ये गृहिणी ११ तर नोकरी करणाऱ्या २०, व्यवसाय करणाऱ्या ०५, निवृत्त ०४ असे प्रमाण घेतले.
- क) **शैक्षणिक वयोगटानुसार वर्गीकरण** केले असता ५ ते १४ शालेय वयोगटातील १५, महाविद्यालयीन १६ ते २५ वयोगटातील २५ व पदव्युत्तर १० असे एकूण ५० विद्यार्थी घेतले.
- ड) **वृत्तपत्राच्या पसंतीनुसार वर्गीकरण** केले असता पुढीलप्रमाणे वाचकांचे प्रमाण दिसले. पुढारी २०, सकाळ ४०, लोकमत १६, तरूण भारत १०, लोकसत्ता १०, केसरी ०४.
- इ) **वाचकांनी दिलेल्या अपेक्षांचा सविस्तर विचार** पुढे केला आहे. यात प्राधान्याने पुढील अपेक्षा व्यक्त केल्या.

१) जाहिरातींचा अतिरेक नको	२०
२) बाजारीकरण नको	१५
३) अतिरंजित बातम्या नको	१०
४) राजकीय पक्षाचे समर्थन नसावे	१५
५) महिलांसाठी स्वतंत्र पुरवणी, वृत्तपत्रे हवे	१०
६) मंत्र्यांचे वाढदिवस विशेषांक नकोत	०५
७) पेडन्यूज नकोत	०५
८) केसरीसारखी वृत्तपत्रे हवे	०५
९) प्रसारमाध्यमांशी स्पर्धा नको	०५
१०) सकारात्मक दृष्टिकोन हवा.	१०

प्रश्नावलीतून संकलित केलेल्या माहितीचे संकलन व पृथःकरण केल्यानंतर आपण या सर्व माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करणार आहोत.

३.१३ माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन :-

वृत्तपत्रात कालानुरूप बदल होणे ही गरजेची बाब आहे. तसे बदलत्या कालानुरूप वाचकांच्या अपेक्षा बदलणे हे देखिल सहज प्रक्रिया आहे. वाचकांकडून आपण प्रश्नावलीच्या माध्यमातून ज्या प्रतिक्रिया जमवल्या त्याच्या आधारे आपण आपली गृहितके कितपत योग्य आहेत. हे तपासणे गरजेचे आहे.

प्रस्तुत संशोधनातून ज्या गोष्टी स्पष्ट करायच्या आहेत. त्या म्हणजे बदलत्या काळानुरूप वृत्तपत्रांनी आपल्यात केलेले बदल योग्य आहेत का हे तपासण्यास वाचकांना प्रवृत्त करणे आणि दुसरे म्हणजे वाचकांच्या बदलत्या अपेक्षा कोणत्या आहेत याबाबतीत वृत्तपत्रांना नवी दिशा मिळावी यादृष्टिने प्रयत्न

करणे. सदर प्रश्नावल्या गोळा करताना वेगवेगळ्या माध्यमांच्या सहवासात वावरणाऱ्या, भिन्न व्यवसायातल्या सजग रसिक वाचक व प्रेक्षकांकडून त्या भरून घेतल्या. या वाचकांची प्रतवारी यापूर्वी केलीच आहे.

३.१३.१ सर्वसामान्य वाचकांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

प्रश्न क्र.१ वृत्तपत्रांचे वाचन या प्रश्नाच्या उत्तरात ९५% लोक किमान दैनिकाचे वाचन करतात. २८% लोक ३ वृत्तपत्रे, २४%, लोक २ वृत्तपत्रे, ४०% लोक किमान १ वृत्तपत्र, तर ३% लोक मिळेल त्या वृत्तपत्राचे वाचन करतात. ५ % वाचतच नाही.

लोकांची संख्या टक्केवारीमध्ये	२८	२४	४०	३	५	एकूण १००
वृत्तपत्रांची संख्या	३	२	१	मिळेल ती	वाचतच नाही	

प्रश्न क्र.२ रोज वृत्तपत्रासाठी वेळ देणारे किंवा वेळ काढून वाचणारे वाचक ९५% असून त्यातील सकाळी उठल्या उठल्या चहा पिताना ४०%, प्रवासात २०%, संध्याकाळी १०%, रात्री १०% व दुपारी १५% लोक वृत्तपत्र वाचतात असे दिसले. दुपारी वाचणाऱ्यात १५% स्त्रियांचा समावेश आहे. आजिबात न वाचणाऱ्यात ग्रामीण भागातील विद्यार्थीनींचा समावेश आहे.

वाचनाची वेळ	सकाळी	दुपारी	रात्री	संध्याकाळी	प्रवासात	आजिबात वाचत नाही
वाचक संख्या (टक्केवारीमध्ये)	४०	१५	१०	१०	२०	

प्रश्न क्र ३ : एकापेक्षा अधिक वृत्तपत्रे वाचणाऱ्यांच्यामध्ये ५५% लोकांचा समावेश करता येईल. स्वखर्चाने वृत्तपत्रे वाचणारे २% सोडले. तर बहुतेक सर्व सार्वजनिक वाचनालये तर १% इतरांकडून मागून घेवून वृत्तपत्र वाचतात. १०% शाळा, महाविद्यालयीन शिक्षकवर्ग

ग्रंथालयातील वृत्तपत्र घेवून वाचतो.

वाचकाचे स्वरूप	इतरांकडून घेऊन	स्वखर्चाने	ग्रंथालये शाळा, कॉलेजमधील	सार्वजनिक ग्रंथालय	एक वृत्तपत्र वाचन	न वाचणारे	एकूण
वाचक संख्या	१	२	१०	४२	४०	५	१००

प्रश्न क्र ४ : दूरदर्शनवरच्या बातम्या पाहून वृत्तपत्रातील बातम्या वाचणाऱ्या वाचकांत ९०% वाचकांचा समावेश होतो.

दूरदर्शनवरच्या बातम्या पाहून वृत्तपत्र वाचणारे	फक्त वृत्तपत्र वाचणारे	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
९०	५	०५	१००

प्रश्न ५ : वृत्तपत्रातील विविध सदरे वाचणाऱ्या वाचकांच्यामध्ये ३०% लोक बोधकथा, विनोद, चित्रपट व परिपाठ क्रिडा अशी हलकीफुलकी सदरे वाचतात. ४०% लोक बातम्यांना प्राधान्य देतात. १०% लोक संपादकीय, अग्रलेख वाचतात. १०% लोक वाचकांचा पत्रव्यवहार ५% लोक वैचारिक लेख, जाहीराती वाचतात. ५% लोक केवळ वरवर सर्व सदरे वाचतात.

मनोरंजक सदरे	संपादकीय व अग्रलेख	वैचारिक	बातम्या	वरवर वाचणारे	वाचकांचा पत्रव्यवहार	एकूण
३०	१०	१०	४०	५	५	१००

प्रश्न क्र. ६ : वृत्तपत्रांतील बातम्या कशा असतात यावर वाचकांनी ज्या प्रतिक्रिया नोंदवल्या त्यात यथार्थ २०% वास्तव ३४% भडक ४०% असत्य ५% अशी प्रतिक्रिया नोंदवली

यथार्थ	वास्तव	भडक	असत्य	न वाचणारे	एकूण
२०	३४	४०	५	१	१००

प्रश्न क्र. ७ : वृत्तपत्र व राजकारण यांचा संबंध असावा की नको हे सांगताना ५०% लोकांनी संबंध असावा तर ४०% लोकांनी संबंध नसावा असे सांगितले. ५% लोकांनी वृत्तपत्र व राजकारण यांचा आवश्यक तेवढा संबंध असावा मात्र राजकारण वृत्तकारणात शिरु नये व वृत्तपत्रांनी वृत्तांचे राजकारण करू नये असे सांगितले.

राजकारणाशी संबंध	हवा	नको	जेमतेम हवा	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
	५०	४०	५	५	१००

प्रश्न क्र. ८ : वृत्तपत्रांनी विशिष्ट राजकीय पक्षाचे समर्थन करावे का? या प्रश्नाला प्रतिसाद देताना ५०% लोकांनी समर्थन करण्यास हरकत नाही. ४०% लोकांनी समर्थन करू नये तर ५% समतोल भूमिका ठेवावी असे सांगितले.

समर्थन करावे	करू नये	समतोल ठेवावा	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
५०	४०	५	५	१००

प्रश्न क्र. ९ : वृत्तपत्रातील बातम्या सकारात्मक असाव्या की नकारात्मक याबाबत ७०% लोकांनी सकारात्मक असाव्या २०% लोकांनी नकारात्मक असण्यास हरकत नाही तर ५% लोकांनी याबाबत नीरक्षीर विवेकबुद्धीने लिहाव्यात असे सांगितले.

सकारात्मक असाव्यात	नकारात्मक असण्यास हरकत नाही	नीरक्षीर विवेक बुद्धिने	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
७०	२०	५	५	१००

प्रश्न क्र. १० : वृत्तपत्रात गुन्हेगारीच्या बातम्या भडकपणे रंगविल्या जातात यावर ७०% लोकांनी होय असे मत मांडले तर २०% लोकांनी सर्वच वर्तमानपत्रे तसे करीत नाहीत असे सांगितले तर ५% लोकांनी संमिश्र बातम्या असतात असे सांगितले.

गुन्हेगारीच्या बातम्या भडकपणे रंगविल्या जातात	गुन्हेगारीच्या बातम्या भडकपणे रंगविल्या जात नाहीत	संमिश्र	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
७०	२०	५	५	१००

प्रश्न क्र ११: कोणत्या वृत्तपत्रात बातम्या संयमित व नीरक्षीर विवेक ठेवून दिल्या जातात? या प्रश्नाला वाचकांनी सकाळ, लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाईम्स व केसरी या वृत्तपत्रात बातम्या संयमित असतात असे उत्तर दिले यात ४०% लोकांनी सकाळ, ३०% लोकसत्ता, १०% लोकांनी महाराष्ट्र टाईम्स व तरुण भारत ५% लोकांनी केसरी १०% लोकांनी संमिश्र असा प्रतिसाद दिला

नीरक्षीर विवेक ठेवून लिहलेल्या बातम्याबद्दल दिलेला प्रतिसाद

सकाळ	लोकसत्ता	महाराष्ट्र टाईम्स	केसरी व लोकमत	वृत्तपत्र न वाचणारे	संमिश्र	एकूण
४०	३०	१०	५	५	१०	१००

प्रश्न क्र. १२ : वृत्तपत्रातील कोणते सदर आवडते या प्रश्नाला उत्तर देताना ६०% लोकांनी परिपाठ, दिनविशेष, विश्वसंचार व ज्योतिष, २०% लोकांना गुन्हेगारी, अपघात, १०% लोकांना चित्रपट, क्रिडा, महिला विषयक, ५% लोकांना वैचारिक लेख शब्दकोडे अग्रलेख अर्थविचार, वाणिज्य असा प्रतिसाद दिला.

परिपाठ, दिनविशेष व विश्वसंचार,ज्योतिष	गुन्हेगारी, अपघात	चित्रपट,क्रिडा महिलाविषयक	वैचारिक लेख शब्दकोडे	न वृत्तपत्र वाचणारे	एकूण
६०%	२०%	१०%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र.१३ : अग्रलेख वाचनाबद्दल विचारलेल्या प्रश्नांना वाचकांकडून प्रतिसाद अत्यल्प आला. केवळ ५% लोकच अग्रलेख चोखंदळपणे वाचतात. ३०% लोक कधीकधी वरवर अग्रलेख वाचतात. ३०% लोकांनी अग्रलेख असूच नये. असे मत मांडले आहे. २०% अग्रलेख व संपादकीय यापैकी एकच असावे तसेच १०% लोक अग्रलेखाकडे दुर्लक्ष करतात.

वृत्तपत्र न वाचणारे वाचणारे	अग्रलेख चोखंदळपणे वाचतात	अग्रलेख वरवर कधीकधी वाचतात	अग्रलेख असूच नये	अग्रलेख व संपादकीय यापैकी एकच असावे	अग्रलेखाकडे दुर्लक्ष करतात	एकूण
५%	५%	३०%	३०%	२०%	१०%	१००%

प्रश्न क्र. १४ : परिपाठ, दिनविशेष, यासारख्या सदरानी समाजप्रबोधन होते का? या प्रश्नाला प्रतिसाद देताना ६०% लोकांनी प्रबोधन होते, २०% लोकांनी प्रबोधन होतेच असे नाही १५% लोकांनी यातून माहिती मिळते असे सांगितले.

परिपाठ, दिनविशेष, सदरातून प्रबोधन होते	प्रबोधन होतेच असे नाही	यातून फक्त माहिती मिळते	न वाचणारे	एकूण
६०%	२०%	१५%	५%	१००%

प्रश्न -१५- याव्यतिरिक्त कोणती सदरे असावीत असे विचारल्यावर वाचकांनी महिलाविषयक सदरांना प्राधान्य दिले. ६०% लोकांनी महिला व लहान मुलांविषयी सदरांना प्राधान्य द्यावे. २०% लोकांनी समाजातील गुन्हेगारी व अन्यायाला वाचा फोडणारी सदरे असावीत. १०% लोकांनी कलाविषयक सदरांना प्राधान्य द्यावे. ५% लोकांनी चित्रविचित्र बातम्या व जागतिक बातम्यांची सदरे असावीत असे मांडले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	महिला व लहान मुलांविषयक सदरे असावीत	गुन्हेगारी व अन्यायाला वाचा फोडणारी सदरे असावीत	कलाविषयक सदरांना प्राधान्य द्यावे	चित्रविचित्र जागतिक	एकूण
५%	६०%	२०%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. १६ : वृत्तपत्रांकडून प्रबोधन व्हावे की मनोरंजन या प्रश्नाला प्रतिसाद देताना ७०% लोकांनी प्रबोधन व मनोरंजन दोन्ही व्हावे १५% केवळ प्रबोधन व्हावे. १०% लोकांनी केवळ मनोरंजन व्हावे असे विचार मांडले.

वृत्तपत्रांकडून प्रबोधन व मनोरंजन दोन्ही व्हावे	केवळ प्रबोधन व्हावे	केवळ मनोरंजन व्हावे	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
७०%	१५%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. १७ व

प्रश्न क्र. १८ : सकाळ, पुढारी, लोकसत्ता, तरुण भारत, लोकमत या वृत्तपत्रांच्या पुरवण्या बहुसंख्य वाचक वाचताना दिसतात. यात ६०% लोकांनी छावा(केसरी) सखी(लोकमत), मैत्र (सकाळ), चित्रगंधा(सकाळ), अक्षररंग, मंथन, स्मार्ट सोबती, या पुरवण्यांना पसंती दर्शवली २०% लोकांनी खजाना, अक्षरयात्रा, बालमित्र फॅमिली डॉक्टर, दिशा या पुरवण्यांना पसंती दाखवली १०% लोकांनी धुमकेतु, भूमिपुत्र, वनौषधी, अपॉइन्टमेंट्स, करिअर या

पुरवण्यांना पसंती दर्शवली. ५% लोकांनी केवळ कलारंजन करिअर वृत्तांत, चतुरंग पुरवणीला पसंती दर्शवली.

वृत्तपत्र न वाचणारे	छावा, सखी, मैत्र, चित्रगंधा, अक्षरंग, मंथन, स्मार्टसोबती	खजाना, अक्षरयात्रा, बालमित्र, दिशा, फैमिली डॉक्टर	धुमकेतु, भुमिपुत्र, वनौषधी, करिअर, अपॉइन्टमेंट	कलारंजन करिअर वृत्तांत चतुरंग	एकूण
५%	६०%	२०%	१०%	५%	१००%

प्र. क्र. १९ : पुरवण्या ज्ञान व समाजप्रबोधन करू शकतात का? यावर ७५% लोकांनी ज्ञान व समाजप्रबोधन करतात असे मांडले. १५% लोकांनी पुरवण्यातून केवळ मनोरंजन होते असे म्हटले ५% लोकांनी पुरवण्याद्वारा माहिती मिळून मार्गदर्शन मिळते असे मांडले.

वृत्तपत्र पुरवण्या

वृत्तपत्र न वाचणारे	ज्ञान व समाजप्रबोधन करतात	केवळ मनोरंजन करतात	माहितीद्वारे मार्गदर्शन करतात	एकूण
५%	७५%	१५%	५%	१००%

प्रश्न क्र २० व प्रश्न क्र. २१ : या पुरवण्यातील फॅशनविषयक पुरवण्या थोड्या अतिरंजित वाटतात असे ७०% लोकांनी, चित्रपट पुरवण्या अतिरंजित वाटतात असे २०% लोकांनी तर गुन्हेगारीविषयक पुरवण्या अतिरंजित वाटतात असे ५% लोकांनी सांगितले आहे. यापैकी माहितीविषयक आरोग्यविषयक पुरवण्या ६५% लोकांना जवळच्या वाटतात. २०% लोकांना समस्याविषयक चित्रपटविषयक, फॅशनविषयक पुरवण्या जवळच्या वाटतात तर १०% लोकांना राजकारण व गुन्हेगारीविषयक पुरवण्या तसेच करिअरविषयक पुरवण्या जवळच्या वाटतात.

वृत्तपत्र न वाचणारे	फॅशनविषयक पुरवण्या अतिरिंजित वाटतात	गुन्हेगारीविषयक पुरवण्या अतिरिंजित वाटतात	चित्रपटविषयक पुरवण्या अतिरिंजित वाटतात	एकूण
५%	७०%	५%	२०%	१००%

वृत्तपत्र वाचणारे	महिलाविषयक, आरोग्यविषयक पुरवण्या	समस्याविषयक, चित्रपटविषयक फॅशनविषयक पुरवण्या	राजकरण गुन्हेगारीविषयक करिअरविषयक	एकूण
५%	६५%	२०%	१०%	१००%

प्रश्न क्र. २२ : महिलांचे प्रश्न वृत्तपत्रांकडून मांडले जातात का? याला ४०% लोकांनी मांडले जातात असे सांगितले ३०% लोकांनी मांडल्या जातात पण त्याच्या पाठपुरावा म्हणावा तसा केला जात नाही. १०% लोकांनी महिलांच्या समस्या केवळ वरवर मांडल्या जातात तर १५% लोकांनी महिलांच्या प्रश्नापेक्षा महिलांच्या विकृत दर्शनाला प्राधान्य दिले जाते असे म्हंटले.

यासाठी महिलांचे प्रश्न खऱ्या अर्थाने ऐरणीवर आणण्याचे झाल्यास स्वतंत्र पुरवण्या असाव्यात असे मत मांडले. या पुरवण्यामध्ये ५०% लोकांनी महिलांसाठी करिअर, विविध संधी, मनोरंजन त्यांच्या समस्या यांच्याविषयी माहिती असावी असे मांडले ३०% लोकांनी केवळ महिलांचे प्रश्न न घेता त्याचा पाठपुरावा त्यावर उपाय महिलाविषयक कायदे, झुंजार महिलांची माहिती मुलाखती द्याव्यात असे सांगितले. १५% लोकांनी महिलांच्या प्रश्नाबरोबरच मेहंदी, फॅशन, विविध उद्योग, पाककला, फॅशनस घरगुती सल्ले, किचन टिप्स असे वैविध्यपूर्ण माहिती असावी असे मांडले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	महिलांचे प्रश्न वृत्तपत्रांकडून मांडले जातात	प्रश्नांचा पाठपुरावा म्हणावा तितका होत नाही	महिलांच्या समस्या वरवर मांडल्या जातात	महिलांच्या प्रश्नापेक्षा त्यांच्या विकृत दर्शनाला प्राधान्य दिले जाते	एकूण
५%	४०%	३०%	१०%	१५%	१००%

वृत्तपत्र न वाचणारे	महिलांसाठी करिअर विविध संधी मनोरंजन त्यांच्या समस्या	केवळ महिलांचा प्रश्न न घेता त्याचा पाठपुरावा त्यावर उपाय, महिलांविषयक कायदे, झुंजार महिलांची माहिती मुलाखती घ्याव्यात	लोकांनी महिलांच्या प्रश्नाबरोबर मेहंदी, फॅशन, विविध उद्योग, पाककला घरगुती सल्ले द्याव्यात	एकूण
५%	५०%	३०%	१५%	१००%

प्रश्न क्र. २३ व प्रश्न क्र. २४

दूरदर्शन व वृत्तपत्रातील कोणत्या बातम्या आवडतात या प्रश्नाला ४०% लोकांनी अपघात व गुन्हेगारीविषयक, चमत्कारिक, ३०% लोकांनी राजकारणविषयक, १०% लोकांनी सामाजिक प्रश्न, शेतीविषयक १०% लोकांनी अर्थकारण, शिक्षणविषयक, ५% लोकांनी परदेशवृत्त विषयक बातम्या आवडतात असे सांगितले.

अपघात व गुन्हेगारीविषयक व चमत्कारिक बातम्या आवडतात	राजकारणविषयक बातम्या आवडतात	सामाजिक प्रश्न, शेतीविषयक वृत्ते आवडतात	अर्थकारण, शिक्षण विषयक	परदेशवृत्त विषयक	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
४०%	३०%	१०%	१०%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. २५ : वृत्तपत्रात जाहिराती असाव्यात की नसाव्यात व त्या कशा असाव्यात याबद्दल प्रतिक्रिया देताना ५०% लोकांनी जाहिराती अजिबात असू नये असे सांगितले. ३०% लोकांनी जाहिराती असाव्यात पण त्यांचे प्रमाण मर्यादित असावे व त्यात सभ्यता असावी १०% लोकांनी जाहिराती असाव्यात. मात्र त्याबरोबर मजकुरालाही प्राधान्य असावे व ५% लोकांनी जाहिराती अनिवार्यच आहेत त्यात सभ्यता अश्लिलता याचा प्रश्न नाही. याकडे एक कला म्हणून पाहिले जावे असे मत मांडले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	जाहिराती अजिबातच असू नयेत	जाहिराती असाव्यात पण त्यांचे प्रमाण मर्यादित व सभ्यता असावी	जाहिराती असाव्यात मात्र त्याबरोबर मजकुराला प्राधान्य असावे	जाहिराती अनिवार्यच आहेत	एकूण
५%	५०%	३०%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. २६ : दूरदर्शनच्या स्पर्धेत टिकवण्यासाठी वृत्तपत्रांनी जाहिरातीच्या अधीन जावे का? याला ५०% लोकांनी जाहिरातीच्या अधीन जावू नये असे सांगितले ३०% लोकांनी जाहिरातीच्या असण्याला विरोध केला नाही पण त्यात प्रमाणशीलता असावी. १०% लोकांनी वृत्तपत्रांनी जाहिरातीबरोबरच मजकुराला स्थान दिले पाहिजे असे सांगितले ५% लोकांनी मात्र वृत्तपत्राचे अर्थकारण सांभाळायचे असेल तर जाहिरातीच्या अधीन जाण्याशिवाय पर्याय नाही असे सांगितले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	जाहिरातीच्या अधीन जाऊ नये	जाहिराती असाव्यात पण त्यात प्रमाणशीलता असावी	जाहिरातीबरोबर मजकुराला प्राधान्य द्यावे	वृत्तपत्राचे अर्थकारण सांभाळायचे असेल तर जाहिराती महत्वाच्या	एकूण
५%	५०%	३०%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. २७ : आजची वृत्तपत्रे बातम्यांपेक्षा जाहिरातींना प्राधान्य देतात हे योग्य आहे का? याचे उत्तर वरील प्रश्नात मिळाले आहेच

प्रश्न क्र. २८ : आजची वृत्तपत्रे विशिष्ट मालकवर्ग, राजकारण, जाहिरात व गल्लेभरूपणा या चौकटीत अडकली आहेत हे योग्य आहे का? याला ७०% लोकांनी हे खरे आहे. असे म्हंटले २०% लोकांनी हे विशिष्ट मर्यादितपर्यंत खरे आहे असे म्हंटले ५% लोकांनी हे चुकीचे असून आजही वृत्तपत्रे स्वतंत्र आहेत असे म्हंटले आहे. यातून बाहेर पडण्यासाठी वृत्तपत्रांनी राजकीय नेते, मालक, जाहिराती यांचे वर्चस्व झुगारून दिले पाहिजे व ती

स्वयंपूर्ण झाली पाहिजेत हे ७०% लोकांनी सांगितले. २०% लोकांनी मालकवर्गाचे वर्चस्व न झुगारता राजकारणाबरोबर स्वातंत्र्य व समाजकारणाला प्राधान्य देवून जाहिरातींचा समतोल ठेवून गळेभरूपणापेक्षा माफक फायद्याला प्राधान्य दिले पाहिजे असे मांडले. ५% लोकांनी या गोष्टी टाळायच्या असतील तर वाचकांनी वृत्तपत्रासाठी अधिक किंमत मोजण्याची तयारी दर्शवली पाहिजे असे म्हंटले आहे.

हे खरे आहे	हे विशिष्ट मर्यादेपर्यंत खरे आहे	हे चुकीचे असून आजही वृत्तपत्रे स्वतंत्र आहेत	वृत्तपत्रे न वाचणारे	एकूण
७०%	२०%	५%	५%	१००%

वृत्तपत्र न वाचणारे	वृत्तपत्रांनी राजकीय नेते, मालक जाहिराती यांचे वर्चस्व झुगारून स्वयंपूर्ण व्हावे	मालक वर्गाचे वर्चस्व न झुगारता राजकारणाबरोबर स्वातंत्र्य व समाजकारणाला प्राधान्य देऊन जाहिरातींचा समतोल ठेवून फायदा पहावा	वाचकांनी वृत्तपत्रासाठी अधिक किंमत मोजण्याची तयारी दाखवली पाहिजे	एकूण
५%	७०%	२०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. २९ : पूर्वीच्या दर्पण, केसरीप्रमाणे आजची वृत्तपत्रे परखड सत्याग्रही व अन्यायाविरुद्ध लढणारी राहिली नाहीत हे खरे आहे का? यावर ६०% लोकांनी हे खरे आहे असे मांडले आहे. २०% लोकांनी असे पूर्णतः म्हणता येणार नाही. १०% लोकांनी पुढारी, तरुण भारत सारखी वृत्तपत्रे अन्यायाविरुद्ध लढणारी आहेत. ५% लोकांनी वृत्तपत्रांना सत्याग्रही, समाजहितदक्ष रहावे लागते ते मालकांच्या अधिन राहून

वृत्तपत्र न वाचणारे	आजची वृत्तपत्रे परखड सत्याग्रही राहिली नाहीत	असे पूर्णतः म्हणता येणार नाही	अजून काही वृत्तपत्रे अन्यायाविरुद्ध लढताहेत	सत्याग्रही रहातात ती मालकांच्या अधिन राहून	एकूण
५%	६०%	२०%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३० : केसरीसारखी समाजाला दिशा देणारी वृत्तपत्रे येण्यासाठी वृत्तपत्रांना पूर्ण स्वातंत्र्य दिले पाहिजे असे ९०% लोकांचे मत आहे. मात्र ५% लोकांनी कालानुरूप आपले स्वरूप बदलले पाहिजे जुन्या आदर्शांना धरून न ठेवता नवी तत्त्वे स्विकारली पाहिजेत असे म्हंटले आहे.

वृत्तपत्र न वाचणारे	समाजाला दिशा देण्यासाठी वृत्तपत्रांना स्वातंत्र्य दिले पाहिजे	कालानुरूप आपले स्वरूप बदलले पाहिजे जुन्या आदर्शांना धरून न ठेवता नवी तत्त्वे स्वीकारली पाहिजेत	एकूण
५%	९०%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३१: वृत्तपत्रांचे बाजारीकरण थांबवण्यासाठी काय केले पाहिजे हे सांगताना ४०% लोकांनी भांडवलदारांच्या हातून वृत्तपत्रे काढून घेवून समाजहितदक्ष लोकांच्याकडे आले पाहिजे असे मांडले ३०% लोकांनी जाहिराती पूर्ण बंद केल्या पाहिजेत असे सांगितले. १०% लोकांनी वृत्तपत्र राजकारणापासून पूर्ण अलिप्त केले पाहिजे असे मांडले १०% लोकांनी स्पर्धेत टिकवण्यासाठी शासनाने वृत्तपत्रांना मदत करावी, पत्रकारांना संपादकांना भरघोस पगार द्यावे. पीत पत्रकारिता थांबवावी असे मांडले. ५% लोकांनी वृत्तपत्र पूर्णतः वाचककेंद्री करून त्यावर वाचकांचा हक्क स्थापन करावा त्यासाठी वाचकांनी वृत्तपत्राची योग्य किंमत देवून ते खरेदी करावे किंमतीयुद्ध करू नये असे मत मांडले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	भांडवलदारी हस्तक्षेपातून स्वतंत्र होऊन वृत्तपत्रे समाजहितदक्ष व्हावी	जाहिराती पूर्ण बंद व्हाव्यात	राजकारणा- पासून अलिप्त व्हावे.	लोकांची मदत अपेक्षित	वाचकेंद्री व्हावीत	एकूण
५%	४०%	३०%	१०%	१०%	५%	१००%

प्रश्न क्र - ३२ : खप वाढवण्यासाठी वृत्तपत्रे विकृतीकडे वळत आहेत यात कितपत तथ्य आहे? हे सांगताना ५०% लोकांनी हे खरे आहे. असे मांडले २०% लोकांनी हे अर्धसत्य आहे व २०% लोकांनी याबरोबर वृत्तपत्रांच्या चांगुलपणाकडेही, गुणात्मकतेकडे पाहिले पाहिजे व

५% लोकांनी ही काळाची गरज आहे याला विकृती म्हणता येणार नाही असे सांगितले.
स्पर्धेत टिकण्यासाठी हे करणे आवश्यक आहे असेही सांगितले.

हे खरे आहे	हे अर्धसत्य आहे	वृत्तपत्रांच्या चांगुलपणाकडेही लक्ष द्यावे	ही काळाची गरज आहे	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
५०%	२०%	२०%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३३ : वृत्तपत्र खरेदी करताना वाचक कोणत्या गोष्टीचा प्राधान्याने विचार करतात यावर ५५% वाचकांनी किंमत असे उत्तर दिले १५% वाचकांनी बातम्या, १०% लोकांनी आवड, १०% लोकांनी पुरवणी तर ५% लोकांनी राजकीय हेतू असे उत्तर दिले.

किंमत व पानांची संख्या	बातम्या	आवड	पुरवणी	राजकीय हेतू	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
५५%	१५%	१०%	१०%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३४ : गेल्या दहा वर्षात वृत्तपत्रांचे बदलते स्वरूप प्रगतीचा आलेख उंचावणारे आहे की खाली नेणारे आहे. यावर ४०% लोकांनी खाली नेणारे आहे ३०% लोकांनी उंचावणारे आहे १०% लोकांनी हे अर्धसत्य आहे व १५% लोकांनी याला संमिश्र प्रतिसाद दिला.

वृत्तपत्र न वाचणारे	खाली नेणारे आहे	उंचावणारे आहे	अनिश्चितता अर्धसत्य	संमिश्र प्रतिसाद	एकूण
५%	४०%	३०%	१०%	१५%	१००%

प्रश्न क्र. ३५ : गेल्या दहा वर्षात वृत्तपत्रात झालेले बदल सकारात्मक आहेत की नकारात्मक हे सांगताना ४०% लोकांनी नकारात्मक ३०% लोकांनी सकारात्मक ४०% तसे सांगता येणार नाही व १५% लोकांनी संमिश्र असे उत्तर दिले

वृत्तपत्र न वाचणारे	बदल नकारात्मक आहेत	बदल सकारात्मक आहेत	अनिश्चितता	संमिश्र प्रतिसाद	एकूण
५%	४०%	३०%	१०%	१५%	१००%

प्रश्न क्र. ३६ व प्रश्न क्र. ३७

वृत्तपत्राचे कोणते पान वाचकाला आवडते यावर ४०% लोकांनी बातम्या २०% लोकांनी चित्रपट, परिपाठ इ. १०% क्रिडा, १०% लोकांनी संपादकीय, ५% लोकांनी अर्थविश्व ५% लोकांनी करिअर ५% परदेशवृत्त असे उत्तर दिले

बातम्या आवडणाऱ्या लोकांनी जागतिक बातम्यांपेक्षा, प्रादेशिक बातम्यांना प्राधान्य द्यावे असे सांगितले.

वृत्तपत्र न वाचणारे	बातम्या	चित्रपट परिपाठ	क्रिडा	संपादकीय	अर्थविश्व	करिअर	संपादकीय	एकूण
५%	४०%	२०%	१०%	१०%	५%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३८ : वृत्तपत्रांनी आजवर केलेल्या कामगिरीने समाधानी आहात का या प्रश्नावर ४०% वाचकांनी समाधानी आहेत असे सांगितले ३०% लोकांनी असमाधान व्यक्त केले. १०% लोकांनी तसे सांगणे कठीण आहे असे म्हटले १०% लोकांनी संमिश्र प्रतिसाद दिला ५% लोकांनी काहीच उत्तर दिले नाही.

समाधानी आहोत	असमाधान व्यक्त केले	अनिश्चितता	संमिश्र प्रतिसाद	काहीच उत्तर दिले नाही	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
४०%	३०%	१०%	१०%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ३९: जागतिक बाजारपेठेत टिकवण्यासाठी गुणात्मक प्रगती करण्याच्या दृष्टीने वृत्तपत्रांनी कोणते बदल करावेत. याला प्रतिसादकांनी वेगवेगळ्या बाबतीत बदल सुचवले. ६०% लोकांनी सकारात्मक बातम्या देवून जाहिराती कमी कराव्यात असे सुचविले. २०% लोकांनी एकांगी राजकीय दृष्टीकोन न ठेवता समतोल दृष्टी ठेवावी असे सांगितले. ५% लोकांनी मनोरंजन व सामाजिक दृष्टीकोनावर भर द्यावा असे सांगितले ५% लोकांनी संपादकाला स्वायत्तता द्यावी. ५% लोकांनी पत्रकारितेतील गुन्हेगारी थांबावावी असे सांगितले.

वृत्तपत्र वाचणारे	सकारात्मक देऊन जाहिराती कमी कराव्यात	समतोल दृष्टी ठेवावी	मनोरंजन व सामाजिक दृष्टीकोनावर भर द्यावा	संपादकाला स्वायत्तता	पत्रकारितेतील गुन्हेगारी थांबावावी	एकूण
५%	६०%	२०%	५%	५%	५%	१००%

प्रश्न क्र. ४० : केसरीसारख्या वृत्तपत्राकडून कोणत्या अपेक्षा आहेत. प्रश्नाला ८०% लोकांनी केसरीसारखी ध्येयवादी वृत्तपत्रे निर्माण व्हायला हवीत व त्यांनी समाजपरिवर्तन करावे. असे म्हंटले १५% लोकांनी केसरीने स्पर्धेत टिकण्यासाठी स्वतःमध्ये बदल करायला हवेत हे सांगितले.

ध्येयवादी वृत्तपत्र निर्माण व्हायला हवीत त्यांनी समाजपरिवर्तन करावे	स्पर्धेत टिकवण्यासाठी स्वतःमध्ये बदल करायला हवेत	वृत्तपत्र न वाचणारे	एकूण
८०%	१५%	५%	१००%

३.१३.२ वृत्तसंपादक व कार्यकारी संपादक यांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

सर्वसामान्य वाचकांकडून घेतलेल्या प्रश्नावलीतून मिळालेल्या उत्तरांचा विस्तृत आढावा घेतल्यावर वृत्तसंपादक व कार्यकारी संपादक यांचेकडून घेतलेल्या प्रश्नावलीतूनही बऱ्याच गोष्टी स्पष्ट झाल्या. कोणताही वृत्तपत्र संपादक हा आधी वाचक असतो. या यादृष्टीकोनातून विचार करून काही संपादकाकडून प्रश्नावल्या भरून घेतल्या. अशा २५ प्रश्नावल्याचे विश्लेषण पुढीलप्रमाणे :

प्रश्न क्र. १ ते ५ मध्ये त्यांची वैयक्तिक माहिती घेतली यात नांव पत्ता, दूरध्वनी शिक्षण, संपादनाचा अनुभव इ.

यात सर्व संपादकांनी आपली माहिती पूर्णपणे दिली.

प्रश्न क्र. ६ ते चालवत असलेल्या वृत्तपत्राविषयी त्यांचे स्वतःचे मत विचारले असता २५ पैकी २० जणांनी आपल्या वृत्तपत्राबद्दल ते दर्जेदार, समाजहित दक्ष, प्रामाणिक, परखड वृत्तपत्र असल्याचे सांगितले. तिघांनी या पदावर आहोत तोपर्यंत ते दर्जेदार ठेवण्याचा प्रयत्न करू असे म्हटले तर एकाने आम्ही वृत्तपत्राविषयी तसे मत ठरवू शकत नाही कारण जिथे अधिक पगार ते वृत्तपत्र चांगले असो व्यवहारी दृष्टीकोन त्यांनी मांडला.

दर्जेदार, परखड, समतोल	आम्ही असे तोपर्यंत दर्जेदार	अधिक पगार ते चांगले	एकूण
२०	३	२	२५
८०%	१२%	८%	१००%

प्रश्न क्र. ७ त्याचे वृत्तपत्र विशिष्ट राजकीय प्रणालीशी निगडित आहे का? कोणत्या? त्यावर २० जणांनी नकारात्मक उत्तर दिले. दोघांनी सत्ताधारी पक्षाच्या, एकाने लोकहित वादी राजकीय प्रणालीशी, दोघांनी स्वतंत्र राजकीय प्रणालीशी निगडित आहे असे सांगितले.

कोणत्याही राजकीय प्रणालीशी निगडीत नाही (लोकमत, पुण्यनगरी, जनप्रवास, तरुणभारत)	सत्ताधारी पक्षाच्या प्रणालीशी निगडीत (सकाळ, पुढारी, सामना)	जनहितवादी (दुसरी बाजू, विजयंत, तरुणभारत)	स्वतंत्र राज्यप्रणाली (ललकार, केसरी)	एकूण
२०	२	१	२	२५
८०%	८%	४%	८%	१००%

प्रश्न क्र. ८ वृत्तपत्र विशिष्ट राजकीय पक्षाचे असावे की नाही यावर १५ जणांनी नसावे ५ जणांनी असण्यास हरकत नाही. तिघांनी सर्व राजकीय पक्षाना समान लेखावे, २ जणांनी वृत्तपत्रांनी जनहिताचा पक्ष घ्यावा असे मांडले.

राजकीय पक्षाचे नसावे (लोकमत पुण्यनगरी, जनप्रवास)	असावे (सकाळ, पुढारी, सामना)	सर्वपक्ष समान लेखावे (तरुण भारत, दुसरी बाजू)	जनहितपक्ष घ्यावा (तरुण भारत, ललकार)	एकूण
१५	५	३	२	२५
६०%	२०%	१२%	८%	१००%

प्रश्न क्र. ९ सत्ताधारी राजकीय पक्षाच्या बदलानुसार वृत्तपत्राने बदलावे का? याला १५ जणांनी बदलू नये, ३ जणांनी तटस्थ रहावे तर दोघांनी आपले स्वतंत्र धोरण ठेवावे असे म्हटले.

बदलू नये	बदलावे	तटस्थ रहावे	स्वतंत्र धोरण ठेवावे	एकूण
१५	५	३	२	२५
६०%	२०%	१२%	८%	१००%

प्रश्न १० राजकारण व वृत्तपत्र याच्या संबंधाबद्दल विचारले असता १५ जणांनी अजिबात असू नयेत, ५ जणांनी अवश्य असावेत, २ नी घनिष्ठ नसावेत, २ नी सुवर्णमध्य असावा १ नी ते मार्गदर्शकाचे असावेत असे मांडले

अजिबात असू नयेत	अवश्य असावे	घनिष्ठ नसावे	सुवर्णमध्य असावा	मार्गदर्शकाचे असावेत	एकूण
१५	५	२	२	१	२५
६०%	२०%	८%	८%	४%	१००%

प्रश्न क्र. ११ संपादनात असलेल्या स्वातंत्र्याबद्दल विचारले असता १० जणांनी स्वातंत्र्य आहे असे सांगितले. १० लोकांनी काही ठिकाणी स्वातंत्र्य आहे पण काही अंशी बंधने पाळावी लागतात. ५ जणांनी मात्र अजिबात स्वातंत्र्य नाही. संपादकाला सर्वस्वी मालकाचे ऐकावे लागते असे सांगितले.

स्वातंत्र्य आहे	काही अंशी आहे	अजिबात नाही	एकूण
१०	१०	५	२५
४०%	४०%	२०%	१००%

प्रश्न १२ संपादकाला असणाऱ्या स्वातंत्र्याबद्दल मत मांडताना १५ लोकांनी पूर्ण स्वातंत्र्य असले पाहिजे असे सांगितले. ५ लोकांनी आवश्यक ते स्वातंत्र्य असले पाहिजे मात्र काही निर्बंध आवश्यक आहेत असे मांडले. ५ लोकांनी मात्र शक्यतो स्वातंत्र्य असू नये अन्यथा ते वृत्तपत्र स्वैर होईल. ब्लॉक जर्नालीझम सुरू होईल असे मांडले.

पूर्ण स्वातंत्र्य असावे (तरूण भारत, सकाळ, ललकार)	काही अंशी असावे (पुढारी, पुण्यनगरी, सामना, लोकमत)	अजिबात नसावे (दुसरी बाजू, अग्रदूत)	एकूण
१५	५	५	२५
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न १३ गेल्या पंधरा वर्षात वृत्तपत्राची धोरणे बदलली आहेत का? याला १५ जणांनी काळानुसार बदलली आहेत असे सांगितले. ५ जणांनी फारशी बदलली नाही तर ५ लोकांनी पूर्वीचीच धोरणे अद्याप कायम ठेवली आहेत असे मांडले.

काळानुसार बदल (पुढारी, लोकसत्ता, सकाळ, लोकमत)	फारसा बदल नाही (ललकार, पुण्यनगरी, सामना)	काहीच बदल नाही (दुसरी बाजू केसरी महाराष्ट्र टाईम्स)	एकूण
१५	५	५	२५
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न १४ गेल्या १०-१५ वर्षात वृत्तपत्राचे हेतू, स्वरूप, उद्दिष्टे, धोरणे व विषय यात महत्त्वपूर्ण बदल कोणते झाले? हे सांगताना १० जणांनी वृत्तपत्राचे स्वरूप, उद्दिष्टे, धोरणे व विषय यात आमुलाग्र बदल झाले असे म्हटले १३ लोकांनी वृत्तपत्राचे बाह्यस्वरूप हेतू व विषय यात बदल झाले मात्र उद्दिष्टे व धोरणे तीच आहेत असे म्हटले. वृत्तपत्राच्या छपाईतंत्रात, बाह्यरूपात बदल झाला मात्र अंतरंग तसेच आहे असे म्हटले तर दोन जणांनी बाह्य तंत्राबरोबर वृत्तपत्राचा आत्मा हरवला असे मांडले.

आमुलाग्र बदल (पुढारी, लोकसत्ता, सकाळ, लोकमत)	बाह्य बदल (ललकार, पुण्यनगरी, सामना)	बाह्यबदला बरोबर आत्मा हरवला (दुसरी बाजू केसरी, महाराष्ट्र टाईम्स)	एकूण
१०	१३	२	२५
४०%	५२%	८%	१००%

प्रश्न १५ वृत्तपत्र वाचकाभिमुख असावे की अर्थाभिमुख ? यात १५ जणांनी वाचका व अर्थाभिमुख असावे असे मत मांडले ५ जणांनी वाचकाभिमुख असावे असे मांडले. २ जणांनी केवळ अर्थाभिमुख असावे कारण तो धंदा आहे असे मांडले.

दोन्हीचा सुवर्णमध्य	केवळ वाचकाभिमुख	केवळ अर्थाभिमुख	एकूण
१५	८	२	२५
६०%	३२%	८%	१००%

प्रश्न १६, १७ - वाचकांच्या अपेक्षानुसार वृत्तपत्रात कोणते बदल केले ? हे सांगताना २० लोकांनी वाचकांना आवडेल अशा बातम्या, पुरवण्या, माहिती, मजकूर देण्याचा प्रयत्न केला. त्यासाठी आपल्या ध्येय धोरणांना काही ठिकाणी मुरड घातली. ५ लोकांनी वाचकांच्या अपेक्षापेक्षा स्वतःच्या विचाराने आवश्यक ते बदल केले. त्यासाठी ध्येय धोरणांना मुरड घातली नाही असे सांगितले.

आवश्यक बदल व ध्येय धोरणांना मुरड घातली (तरुण भारत, लोकमत, पुढारी, सकाळ, पुण्यनगरी, संध्यानंद, लोकसत्ता, टाईम्स).	स्वतःच्या मनाने बदल, मुरड नाही (केसरी, ललकार, महासत्ता)	एकूण
२०	५	२५
८०%	२०%	१००%

प्रश्न १८ वृत्तपत्राचे बाजारीकरण योग्य की अयोग्य हे सांगताना १५ जणांनी बाजारीकरण योग्य असल्याचे म्हटले ५ जणांनी बाजारीकरण सर्वस्वी अयोग्य असे सांगितले ५ जणांनी बाजारीकरण गरजेचे असले तरी सर्वस्वी धंदेनाईक बनू नये असे म्हटले.

बाजारीकरण योग्य (तरुण भारत, पुढारी, लोकसत्ता, लोकमत)	अयोग्य (दुसरी बाजू, ललकार)	सुवर्णमध्य हवा (सकाळ, पुण्यनगरी, केसरी)	एकूण
१५	५	५	२५
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न १९ वृत्तपत्रात बातम्याचे संपादन करताना त्यात संयमीपणा हवा की भडकपणा या प्रश्नाचे उत्तर देताना १५ जणांनी बातम्या संयमीपणे असाव्यात असे मत मांडले ७ जणांनी अगदी साध्या व अगदी भडक न करता मध्यम असाव्यात असे सांगितले. ३ जणांनी लोकांना भडक बातम्या आवडतात तशा असाव्यात मात्र त्यात सत्यता हवी असे सांगितले.

बातमी संयमित हवी (केसरी, सकाळ, ललकार, अग्रदूत, दुसरी बाजू)	मध्यम हवी (लोकमत, महासत्ता, तरुणभारत)	रंजित मात्र सत्यधारित हवी (पुण्यनगरी, पुढारी, सामना),	एकूण
१५	७	३	२५
६०%	२८%	१२%	१००%

प्रश्न २० वृत्तपत्रात अग्रलेखाला किती महत्व देता याचे उत्तर देताना १८ जणांनी अग्रलेख हा वृत्तपत्राचा प्राण आहे असे सांगून तो हवाच असे मांडले. ४ जणांनी अग्रलेख किंवा संपादकीय यापैकी एक असावे मात्र त्यात किल्ष्टता नसावी असे सांगितले ३ जणांनी अग्रलेखाचा आग्रह धरू नये असे मांडले.

अग्रलेख हवाच (केसरी, ललकार, पुढारी, सकाळ, दुसरी बाजू)	अग्रलेख/संपादकीय हवे (तरुणभारत, सामना)	नसावाच (महासत्ता, पुण्यनगरी)	एकूण
१८	०४	०३	२५
७२%	१६%	१२%	१००%

प्रश्न २१ वृत्तपत्रातील कोणती सदरे महत्वाची वाटतात याला १५ जणांनी अग्रलेख परिपाठ, प्रबोधनात्मक सदरे महत्वाची वाटतात असे सांगितले ८ जणांनी ज्ञान व मनोरंजनात्मक सदराना प्राधान्य दिले. २ जणांनी चित्रपट, ज्योतिष, बोधकथा, विनोद, साहित्यविषयक सदरांना महत्व दिले.

अग्रलेख वैचारिकलेख प्रबोधनात्मक (केसरी, पुढारी, सकाळ, ललकार)	ज्ञान व रंजनात्मक (पुण्यनगरी, महासत्ता, सामना)	चित्रपट, विनोद इ. (तरुण भारत संध्यानंद)	एकूण
१५	०८	०२	२५
६०%	३२%	०८%	१००%

ही सदरे सकस करण्यासाठी प्रत्येक संपादक ह्या सदरांना न्याय देण्याचा प्रयत्न करतो. असे बहुतेक सर्व संपादकांनी सांगितले.

प्रश्न २२ व २३ - गेल्या १०-१५ वर्षात वृत्तपत्रांनी कोणत्या उल्लेखनीय पुरवण्या दिल्या याचे उत्तर देताना २०जणांनी राजकारण, प्रासंगिक, मनोरंजनात्मक, शेती, उद्योग, करियर, विज्ञान तंत्रज्ञान, महिला विषयक पुरवण्या दिल्याचे सांगितले. ५ जणांनी चित्रपट, बालमनोरंजन, गुन्हेगारी, स्त्रियाशी निगडित विषयावर पुरवण्या दिल्याचे सांगितले.

विविध विषयावरील पुरवण्या (केसरी, पुढारी, पुण्यनगरी, सकाळ)	चित्रपट, आरोग्य, बाल गुन्हेगारी, (पोलिसटाइम्स, केसरी, संध्यानंद, तरूण भारत)	एकूण
२०	०५	२५
८०%	२०%	१००%

सदर पुरवण्या देताना १८ जणांनी केवळ वाचकाची अभिरूची लक्षात घेऊन काढल्याचे, ५ जणांनी खप व अभिरूची लक्षात घेतल्याचे तर २ जणांनी केवळ व्यावसायिक दृष्टी ठेऊन पुरवणी काढल्याचे सांगितले.

वाचकांची अभिरूची पाहून (पुण्यनगरी, सकाळ, लोकसत्ता, संध्यानंद)	खप अभिरूची मेळ (पुढारी, त.भारत, लोकमत, महासत्ता, केसरी)	व्यावसायिक दृष्टी ठेऊन (महाराष्ट्र टाइम्स, पोलिस टाइम्स)	एकूण
१८	५	२	२५
७२%	२०%	८%	१००%

प्रश्न २४ - वृत्तपत्राचा खप वाढवण्यासाठी कोणत्या योजना राबवल्या याचे उत्तर देताना १० जणांनी मुख्य वितरण व्यवस्थेबरोबर विक्रेत्यांसाठी आकर्षक कमिशन योजना राबवल्याचे सांगितले. १० जणांनी वाचकासाठी बक्षिस योजना, कूपन चिकटवा, शालेय मुलासाठी चित्रकथा, चित्रकला इ. योजना, किंमत कमी करणे, सहा महिने घरपोच अंक इ. योजना काढल्याचे सांगितले. मात्र ५ जणांनी अशा कोणत्याही योजना न राबवता केवळ गुणवत्ता हाच निकष ठेवल्याचे सांगितले.

विक्रेत्यांना आकर्षक कमिशन योग्य वितरण व्यवस्था	वाचक, बालकांसाठी बक्षिस योजना	गुणवत्ता	एकूण
१०	१०	५	२५
४०%	४०%	२०%	१००%

प्रश्न २५ - मध्यंतरी वृत्तपत्रांच्या किंमती कमी करून खप वाढवण्याचा जो प्रयत्न झाला याबद्दल मत व्यक्त करताना १२जणांचे मत हे योग्य नाही असे आले ६ जणांनी हे करणे योग्य आहे असे मांडले स्पर्धायुद्धात यात काही वावगे नाही असे म्हंटले मात्र ५ जणांनी ही भूमिका सर्वस्वी चूक आहे कमी किंमत लावून खप वाढवण्यापेक्षा गुणवत्ता ठेवून दर्जा टिकवणे महत्त्वाचे मानले.

किंमत कमी करणे अयोग्य (केसरी, पुढारी, दुसरी बाजू महासत्ता)	योग्य (सकाळ, लोकमत, संध्यानंद)	पूर्णतः चूक (ललकार, अग्रदूत, तरूण भारत)	एकूण
१२	०८	०५	२५
४८%	३२%	२०%	१००%

यावेळेला १७ लोकांनी आपले धोरण ठाम तर ८ लोकांनी लवचिक ठेवले

किंमती न बदलणे	लवचिक धोरण	एकूण
१७	८	२५
६८%	३२%	१००%

प्रश्न २६- हल्ली बाजारीकरणाबरोबर वृत्तपत्राचे गुन्हेगारीकरण होत चालले आहे. हे योग्य आहे का ? यावर १६ जणांनी हे अयोग्य आहे असे म्हटले ०६ जणांनी तसे नेमके सांगता येणार नाही असे म्हटले २ जणांनी गुन्हेगारीच्या बातम्या देणे म्हणजे गुन्हेगारीकरण म्हणता येणार नाही असे म्हटले गुन्हाच्या बातम्या देणे गरजेचे आहे असे म्हटले तर १एकाने कोणतेच मत व्यक्त केले नाही.

अयोग्य (ललकार, केसरी, सकाळ)	तसे सांगता येणार नाही (पुढारी, त.भा, महासत्ता)	योग्य (पुण्यनगरी दुसरी बाजू)	कोणतेच मत (अग्रदूत) नाही	एकूण
१६	०६	०२	०१	२५
६४%	२४%	०८%	०४%	१००%

प्रश्न २७- त्याच्या वृत्तपत्रातील मजकूर सर्वसामान्य वाचकासाठी असतोले की विव्दान वर्गासाठी की विशिष्ट राजकीय प्रणालीच्या समर्थनासाठी यावर १५ जणांनी सर्वसामान्य वाचकासाठी म्हटले ८ जणांनी सर्वसामान्य वाचक व विव्दानांसाठी म्हटले तर २ जणांनी विशिष्ट राजप्रणालीचे समर्थनासाठी असे सांगितले.

सर्वसामान्य वाचकासाठी (केसरी, लोकमत, संध्यानंद, तरुणभारत)	दोघांसाठी (पुढारी, सकाळ, लोकसत्ता, महासत्ता)	राजकीय समर्थनासाठी (सामना, सकाळ)	एकूण
१५	०८	०२	२५
६०%	३२%	०८%	१००%

प्रश्न-२८ आपण वाचकांकडून त्याच्या अपेक्षांचे सिंहावलोकन केले आहे का? त्यांना हवे ते देण्याचा प्रयत्न केला आहे का? याला १० जणांनी अपेक्षांचे सिंहावलोकन करून त्यांना हवा तो बदल केल्याचे सांगितले १० जणांनी वाचकाच्या अपेक्षा व व्यावसायिकता याचा मेळ घालून त्यानुरूप मजकूर देत असल्याचे म्हटले आहे तर ५ जणांनी वाचकाच्या अपेक्षांसाठी आपल्या तत्त्वात कोणताही बदल न केल्याचे सांगितले आहे.

वाचकाच्या अपेक्षानुरूप बदल (सकाळ, पुण्यनगरी, तरुण भारत)	अपेक्षा व व्यवसाय याचा सुवर्णमध्य (पुढारी, महासत्ता, लोकमत, केसरी)	बदल नाही (दुसरी बाजू, ललकार, लोकसत्ता, महा. टाइम्स)	एकूण
१०	१०	५	२५
४०%	४०%	२०%	१००%

वाचकांच्या अपेक्षेनुसार बातम्या, पुरवण्या, सदरे किंमत यात बदल केला आहे. असे म्हटले आहे.

प्रश्न २९- बदलत्या मिडीयामुळे वृत्तपत्राच्या वाचक संख्येवर परिणाम झाला आहे का यावर १६ जणांनी अजिबात फरक पडलेला नाही असे म्हटले आहे. ६ जणांनी फरक पडल्याचे सांगितले ३ जणांनी तसे नेमके सांगता येणार नाही असे म्हटले आहे.

फरक पडलेला नाही (सकाळ, पुढारी, त.भा, लोकसत्ता, महासत्ता)	पडला आहे (पुण्यनगरी, लोकमत, केसरी, महासत्ता)	नेमके सांगणे अशक्य (संध्यानंद, अग्रदूत, ललकार, दुसरी बाजू, सनातन प्रभात)	एकूण
१६	०६	०३	२५
६४%	२४%	१२%	१००%

प्रश्न ३०- वाचकाच्या अपेक्षापूर्तीसाठी व विश्वासाला पात्र होण्यासाठी आपण कोणते खास प्रयत्न केले यावर १५ जणांनी आपण खास प्रयत्न केल्याचे म्हटले ७ जणांनी तसे प्रयत्न करण्याची आवश्यकता भासली नाही असे म्हटले तर ३ जणांनी केवळ सत्यनिष्ठा ठेवल्याचे म्हटले आहे.

विविधता, पुरवण्या, रंजन, बातम्या, कमी किंमत आणण्याचा प्रयत्न (पुढारी, लोकमत, सकाळ, संध्यानंद, जनप्रवास)	प्रयत्नाची गरज भासली नाही (महाराष्ट्र टाईम्स, महासत्ता, लोकसत्ता, सामना, केसरी)	सत्यनिष्ठा, व्रतस्थता, (पुण्यनगरी, ललकार, दुसरी बाजू)	एकूण
१५	०७	०३	२५
६०%	२८%	१२%	१००%

प्रश्न ३१ - वाढत्या स्पर्धेत वृत्तपत्रकारितेचा आत्मा हरवत चालला आहे काय यावर १८ जणांनी याचे उत्तर होय असे दिले. ५ जणांनी याला स्पष्ट नकार दिला. २ जणांनी हे वाचकांनी ठरवावे असा निर्वाळा दिला.

पत्रकारितेचा आत्मा हरवला आहे	मुळीच नाही	हे वाचकांनी ठरवावे	एकूण
१८	५	२	२५
७२%	२०%	८%	१००%

प्रश्न ३२- या स्पर्धेत आपले अस्तित्व टिकवण्यासाठी काय केले पाहिजे यावर १० जणांनी अत्याधुनिक यंत्रणा, चांगल्या दर्जाचा कागद, उत्तम छपाई हे बाह्यरंग बदलावे असे म्हंटले ५ जणांनी विविधता मनोरंजकता, नवी सदरे पुरवण्या देऊन अंतरंग बदलावे म्हंटले आहे. ७ जणांनी बातम्याची विश्वासार्हता, तत्त्वनिष्ठा टिकवली पाहिजे असा सल्ला दिला आहे. ३ जणांनी जाहिरातीच्या माध्यमातून व्यवसायिकरणावर भर द्यावा असे म्हंटले आहे.

बाह्यरंगात बदल हवा	अंतरंगात बदल	विश्वसार्हता तत्त्वनिष्ठा, कष्टाची तयारी	जाहिरातीकरण, धंदेवाईकता	एकूण
१०	०५	०७	०३	२५
४०%	२०%	२८%	१२%	१००%

प्रश्न ३३- वृत्तपत्रे खप वाढवण्यासाठी अपप्रवृत्तीकडे वळत आहेत या आरोपाला उत्तर देताना १८ जणांनी होकार दिला आहे. ५ जणांनी नकार दिला आहे. २जणांनी काही अंशी खरे आहे असे म्हंटले आहे.

होय (केसरी, दुसरी वाजू, सकाळ अग्रदूत, जनप्रवास, ललकार, लोकसत्ता)	नाही (पुण्यनगरी, पुढारी, महाराष्ट्र टाइम्स, लोकमत)	काही अंशी खरे (संध्यानंद, तरूण भारत)	एकूण
१८	०५	०२	२५
७२%	२०%	०८%	१००%

प्रश्न ३४- गेल्या १५ वर्षांत वृत्तपत्राच्या बदलत्या स्वरूपाच्या आलेखाबद्दल लिहताना १२ जणांनी आलेख उंचावणारा आहे असे म्हंटले ६ जणांनी घसरणारा आहे असे म्हंटले नी काहीनी थोडा उंचावणारा काही घसरणारा असा संमिश्र प्रतिसाद दिला. २ नी उंचावणारा असला तरी तो टिकणार नाही असे म्हंटले १ नी याबाबत कोणतीच प्रतिक्रिया दिलेली नाही.

आलेख उंचावणारा	घसरणारा	संमिश्र	टिकणारा नाही	प्रतिक्रिया नाही	एकूण
१२	०६	०४	०२	०१	२५
४८%	२४%	१६%	०८%	०४%	१००%

प्रश्न ३५- जागतिक बाजारपेठेत टिकण्यासाठी गुणात्मक प्रगती करण्याचे दृष्टिने वृत्तपत्राने कोणते बदल केले पाहिजेत या प्रश्नाला १५ जणांनी सामाजिक समस्यांना प्राधान्य द्यावे असे मांडले. ५ जणांनी विश्वासाहता टिकवली पाहिजे असे तर ५ जणांनी राजकारण व जनअभिरूची बरोबर व्यवसायिक दृष्टिकोन वाढवला पाहिजे असे म्हंटले आहे.

सामाजिक समस्यांना प्राधान्य	विश्वासाहता टिकवावी	राजकारण, सामा. अभिरूचीबरोबर व्यवसाय	एकूण
१५	५	५	२५
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न ३६- आजची पत्रकारिता ध्येयवादी उरलेली नसून आपला फायदा पाहणारी, धंदेवाईक झाली आहे हा आक्षेप कितपत खरा आहे? याला १० जणांनी हा खरा आहे ८ जणांनी तसे म्हणता येणार नाही असे सांगितले आहे. ५ जणांनी अद्याप ध्येयवादी वृत्तपत्रे टिकून आहेत तर २ नी काहीच मत दिलेले नाही.

आक्षेप खरा आहे	असे म्हणता येणार नाही	ध्येयवाद आहे	कोणतेच मत नाही	एकूण
१०	०८	०५	०२	२५
४०%	३२%	२०%	०८%	१००%

प्रश्न ३७ - वृत्तपत्रे आधी बातम्या प्रसिद्ध करतात मग खुलासा करतात हे योग्य आहे का? यावर १५ जणांनी असे करणे हे अयोग्य आहे असे म्हटले. ७ जणांनी असे अनवधानाने घडू शकते असे म्हटले आहे. ३ जणांनी यावर कोणतेच मत दिलेले नाही.

अयोग्य	अनवधानाने घडल्यास क्षम्य	कोणतेच मत नाही	एकूण
१५	०७	०३	२५
६०%	२८%	१२%	१००%

प्रश्न ३८- सामाजिक ऋण फेडण्यासाठी आपण काय केले यावर १० जणांनी समाजहितासाठी प्रबोधन ०५ जणांनी आरोग्य सेवेवर लक्ष केंद्रित केले तर ०५ जणांनी अन्यायाला, गुन्हेगारीला तोंड देण्यासाठी प्रबोधन, ०५ जणांनी अंधश्रद्धा, रूढी , भ्रूण हत्येविरुद्ध व्यापक चळवळ उभारल्याचे सांगितले.

समाजहितासाठी प्रबोधन	आरोग्यसेवेबाबत प्रबोधन	अन्यायाविरुद्ध प्रबोधन	अंधश्रद्धा न भ्रूणहत्या विरुद्ध प्रबोधन	एकूण
१०	५	५	५	२५
४०%	२०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न ३९- चांगल्या पत्रकारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी योजना आखता का? या प्रश्नाच्या उत्तरात ५ जणांनी हा स्पर्धेच्या भाग आहे असे सांगितले. १० लोकांनी अशा पत्रकारांसाठी प्रोत्साहनात्मक योजना आखतो असे सांगितले. ५ जणांनी प्रत्येकवेळी योजना आखतोच असे नाही असे सांगितले. तर ५ जणांनी पत्रकारांसाठी विविध बक्षिसे, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर त्यांच्या बातम्या पाठविण्यासाठी त्यांना अर्थिक व लागेल ती मदत करणे, पुरस्कार देणे अशा योजना आखतो असे सांगितले.

प्रोत्साहनासाठी आखतो	आखत नाही	एकूण
२०	५	२५
८०%	२०%	१००%

प्रश्न ४०- बातमी प्रसिद्ध करताना पुराव्यांची शहानिशा करून मगच प्रसिद्ध करता का व त्यानंतर त्याचा पाठपुरावा करता का? यामध्ये २० जणांनी शहानिशा केल्याशिवाय बातमी प्रसिद्ध करत नाही असे सांगितले तर ३ जणांनी शक्यतो पुरावा पाहून मग बातमी छापतो २ जणांनी ती जबाबदारी पत्रकारांची असल्याने ती बातमी सत्यच आहे असे गृहित धरून छापतो असे सांगितले.

शहानिशा करतो (केसरी, पुण्यनगरी, पुढारी, सकाळ, तरूण भारत)	पुरावा पाहून करतो	गरज वाटत नाही (दै. ललकार)	एकूण
२०	३	२	२५
८०%	१२%	८%	१००%

सदर बातम्यांचा पाठपुरावा करता का व यातून समस्या सुटल्या आहेत का? या प्रश्नात १५ जणांनी बातम्यांचा पाठपुरावा करतो असे सांगितले. ५ जणांनी ते काम आमचे नव्हे शासनाचे व पोलिसांचे आहे असे सांगितले. ५ जणांनी अनेक प्रश्न आमच्या वृत्तपत्राने तडीस लावलेले आहेत असे सांगितले. यात सांगलीतील गुन्हेगारीवर गावगुंड सदरातून दै. तरूण भारतने टाकलेला प्रकाश तसेच

सांगलीतील माधवनगर येथील शाळेच्या दुरूस्तीबद्दलची बातम्यांचा दै. पुण्यनगरीने केलेला पाठपुरावा, पुढारीने घेतलेला शेतकऱ्यांच्या समस्येचा प्रश्न अशी अनेक उदाहरणे त्यांनी दिली आहेत.

पाठपुरावा केला (केसरी, सकाळ, त.भारत, लोकसत्ता)	पाठपुरावा करत नाही (दै. ललकार, सत्यदूत)	पाठपुरावा करून प्रश्न सोडवले (पुण्यनगरी, पुढारी, तरूण भारत, लोकमत)	एकूण
१५	५	५	२५
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न ४१- ग्रामिण, अदिवासी भागातील बातम्या व प्रश्न मांडता का? व त्यामुळे समस्या सुटल्या का? या प्रश्नात २० जणांनी समस्या मांडतोच व त्या सोडवण्याचा प्रयत्न करतो असे सांगितले. ५ जणांनी मात्र आम्ही फक्त मांडतो व त्या सोडवण्याची जबाबदारी शासनाची असते सांगितले.

बातम्या व प्रश्न मांडून सोडवण्याचा प्रयत्न करतो (केसरी, पुढारी, सकाळ, लोकमत, लोकसत्ता)	फक्त बातम्या व प्रश्न मांडतो (अग्रदूत, ललकार, त.भारत, महासत्ता, दुसरी बाजू)	एकूण
२०	५	२५
८०%	२०%	१००%

प्रश्न ४२- वृत्तपत्र ज्या ठिकाणाहून प्रसिद्ध होते त्या ठिकाणाच्या विकासासाठी काय करता? या प्रश्नाचे उत्तर देताना १५ संपादकांनी आपल्या गावाच्या विकासासाठी तिथल्या समस्या, लोकांच्या अडचणी वृत्तपत्रात प्रसिद्ध करून शासनापर्यंत पोहचवतो तसेच शासकीय योजना लोकापर्यंत पोहोचवण्यासाठी त्यांना प्रसिद्धी देतो असे सांगितले. ८ जणांनी आपण केवळ आपल्या गावापुरते न पाहता सर्वांच्या विकासाला प्राधान्य देतो असे सांगितले. २ जणांनी आपण केवळ गावाचाच नाही तर देशाच्या विकासाला प्राधान्य देतो

असे सांगितले. विकासाला प्राधान्य देतो असे सांगितले. याबाबतीत पाणी टंचाई, दुष्काळ, गुन्हेगारी, शिक्षण क्षेत्रातील भ्रष्टाचार, शेतकऱ्यांच्या समस्या यासाठी शासन पुढे अनेक योजना मांडल्या आहेत. व पुढेही मांडण्याचा मानस आहे असे सांगितले.

गावाच्या विकासासाठी अनेक योजनांना प्रसिद्धी (पुण्यनगरी, केसरी, पुढारी, लोकमत, त.भारत)	केवळ गावापुरते न पाहता सर्वांचा विकास (सत्यदूत, महासत्ता, सकाळ)	देशाच्या विकासाला प्राधान्य (दुसरी बाजू, अग्रदूत, ललकार)	एकूण
१५	८	२	२५
६०%	३२%	८%	१००%

प्रश्न ४३ - दुसऱ्या वृत्तपत्रात जादा पगाराची ऑफर आल्यास पहिले वृत्तपत्र सोडावे का? सोडताना पूर्वीच्या वृत्तपत्रावर दोषारोप करावे का? याला उत्तर देताना १० जणांनी जरूर सोडावे पण कुठलेही दोषारोप न करता असे सांगितले १२ जणांनी अजिबात सोडू नये असे सांगितले मात्र ३ जणांनी सोडावे व सोडताना त्यांचे दोष दाखवावेत असे सांगितले. याबाबत ललकारच्या संपादकाचे मत माननीय आहे. ते या वृत्तीला भांडवलदाराचे कारस्थान समजतात. संपादकाने निष्ठावंत असावे असे म्हणतात.

जरूर सोडावे दोषारोप न करता (पुढारी, सकाळ, महासत्ता, पुण्यनगरी)	अजिबात सोडू नये ललकार, त.भारत, केसरी, अग्रदूत, सत्यदूत)	दोष दाखवून सोडावे (लोकमत, दुसरी बाजू, विजयंत)	एकूण
१०	१२	३	२५
४०%	४८%	१२%	१००%

प्रश्न ४४- केसरीसारख्या ध्येयनिष्ठ वृत्तपत्राबद्दल आपले मत काय ? केसरीने कोणते बदल करावे हे सांगताना २० जणांनी केसरीसारखी ध्येयवादी, प्रांजल, अन्यायाविरुद्ध लढणारी आदर्श वृत्तपत्रे आज हवी आहेत मात्र भांडवली वृत्तपत्रात केसरीसारख्या वृत्तपत्राने टिकाव धरणे अवघड झाले आहे असे मत मांडले. ५ जणांनी मात्र केसरी हा एकेकाळी परखड, ध्येयवादी असला तरी त्याने आता हा ध्येयवाद सोडून बदलाला सामोरे गेले पाहिजे असे मत मांडले. त्यासाठी त्यांनी लोकांना रुचेल अशा बातम्या, सदरे, पुरवण्या व राजकारणाशी मिळते जुळते धोरण स्विकारावे असे मांडले आहे.

केसरी ध्येयवादी परखड असून त्याने हे धोरण कायम ठेवावे (केसरी, पुढारी, अग्रदूत, ललकार, लोकसत्ता, तरुण भारत)	केसरी ध्येयवादी, सात्विक आहे मात्र त्याने कालानुरूप बदल करावे (सकाळ, लोकमत, महासत्ता, पुण्यनगरी, संध्यानंद)	एकूण
२०	५	२५
८०%	२०%	१००%

संपादक, वृत्तसंपादकाच्या प्रश्नावलीतून आलेल्या उत्तरातून ज्या अपेक्षा जाणवल्या त्यांचा सारांश एवढाच ☆ वृत्तपत्राने कालानुरूप बदलायला हवे ☆ आदर्शाबरोबर व्यवहारिक बाजूही सांभाळावी. ☆ प्रबोधन , मनोरंजन, ज्ञानाबरोबरच स्पर्धेत टिकवण्यासाठी वाचकाभिमुख ठेवली पाहिजे.

३.१३.३ विद्यार्थी प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

संपादक वृत्तसंपादकाच्या प्रश्नावल्यानंतर विद्यार्थी वर्गाकडून प्रश्नावली भरून घेतली. तिचे विश्लेषण पुढीलप्रमाणे. शालेय, महाविद्यालयीन, पदव्युत्तर व एम.पी.एस.सी अशा एकूण ११५ विद्यार्थ्यांकडून प्रश्नावल्या घेतल्या. यापैकी १५ प्रश्नावल्या अपूर्ण होत्या. १०० प्रश्नावल्यातील उत्तरे पुढील प्रमाणे आली.

प्रश्न १- घरात कोणती वृत्तपत्रे घेता? वाचता का? कोणते?

यात ४० जणांनी लोकमत, ३० जणांनी पुढारी, ०५ जणांनी लोकसत्ता, २० जणांनी सकाळ, ५ पुण्यनगरी असे उत्तर दिले.

लोकमत	पुढारी	लोकसत्ता	सकाळ	पुण्यनगरी	एकूण
४०	३०	०५	२०	०५	१००

प्रश्न २- वृत्तपत्र वाचता का केव्हा?

यावर ३० जणांनी सकाळी, ३० जणांनी दुपारी, २० जणांनी रात्री झोपण्यापूर्वी, १५ जणांनी कॉलेजच्या वेळेत तर ०५ जणांनी वेळ मिळेल तेव्हा असे उत्तर दिले.

सकाळी	दुपारी	रात्री झोपण्यापूर्वी	कॉलेजच्या वेळेत	वेळ मिळेल तेव्हा	एकूण
३०	३०	२०	१५	०५	१००

प्रश्न ३- दुसरे कोणते वृत्तपत्र वाचता ?

यावर ४० जणांनी संध्यानंद, २० जणांनी पुढारी, १० जणांनी महाराष्ट्र टाइम्स, १० जणांनी लोकसत्ता, ०२ नी पोलिस टाइम्स, ३ नी नोकरी संदर्भ, ५ जणांनी महासत्ता, ०५ जणांनी सामना असे उत्तर दिले.

संध्यानंद	पुढारी	म.टाइम्स	लोकसत्ता	पोलिस टाइम्स	नोकरी संदर्भ	महासत्ता	सामना	एकूण
४०	२०	१०	१०	०२	०३	०५	१०	१००

प्रश्न ४- शाळेतील ग्रंथालयात कोणती वृत्तपत्रे घेतात ?

याला ८० जणांनी मराठी, हिंदी, इंग्रजीची बहुतेक सर्व असे लिहले. १० जणांनी पुढारी, लोकमत, म.टाइम्स, सकाळ, लोकसत्ता, टाइम्स ऑफ इंडिया असे लिहले. ५ जणांनी महा.टाइम्स, लोकसत्ता, महासत्ता, टाइम्स ऑफ इंडिया, तर ५ जणांनी लोकमत (हिंदी) इंडियन एक्सप्रेस, पुढारी, म.टाइम्स, सामना, पुण्यनगरी हे उत्तर दिले.

बहुतेक सर्व (मराठी, हिंदी, इंग्रजी)	पुढारी, लोकमत, टाइम्स, सकाळ इ.	टाइम्स, लोकसत्ता, महासत्ता टाइम्स ऑफ इंडिया	लोकमत (हिंदी), इंडियन एक्सप्रेस, पुढारी इ.	एकूण
८०	१०	०५	०५	१००

प्रश्न ५ - त्याचा वापर करता का ?

यावर सर्वांचे उत्तर होकारार्थी आले.

वापर करतो	एकूण
१००	१००

प्रश्न ६- वृत्तपत्रातील कोणत्या गोष्टी वाचता?

यावर ५० जणांनी बातम्या, २० नी चित्रपट, १०नी विनोद/ज्योतिष, १० परिपाठ, १० क्रिडा व मनोरंजक मजकूर असे उत्तर दिले.

बातम्या	चित्रपट	विनोद, ज्योतिष	परिपाठ अभ्यासक्रम	क्रिडा, मनोरंजक, मजकूर	एकूण
५०	२०	१०	१०	१०	१००

प्रश्न ७- वृत्तपत्रातील कोणते सदर आवडते याला ४० जणांनी बातम्या, १० नी चित्रपट, १०नी विनोद व ज्योतिष, १० नी अभ्यासक्रम व परिपाठ, १० नी मनोरंजक मजकूर, १० नी आग्रलेख, वैचा लेख, ५ नी क्रिडावृत्त, ५ नी आंतरराष्ट्रीय घडामोडी ही सदरे आवडतात असे सांगितले.

बातम्या	चित्रपट	विनोद ज्योतिष	परिपाठ व अभ्यासक्रम	मनोरंजक मजकूर	आग्रलेख, वैचा लेख	क्रिडावृत्त	आंतरराष्ट्रीय घडामोडी	एकूण
४०	१०	१०	१०	१०	१०	०५	०५	१००

प्रश्न ८- परिपाठ व दिनविशेष वाचता का?

यावर फक्त ४५ जणांनी परिपाठ रोज वाचतो असे सांगितले, ३० जणांनी कधीकधी वाचतो त्यातील विनोद वाचतो तर ५ जणांनी वाचत नाही असे सांगितले.

परिपाठ रोज वाचतो	कधी कधी वाचतो	त्यातील विनोद	वाचत नाही	एकूण
४५	३०	२०	०५	१००

प्रश्न ९ - परिपाठातील कोणता भाग अधिक आवडतो ?

यावर ६० जणांनी बोधकथा, २० जणांनी सुविचार, सुभाषित, १० जणांनी प्रार्थना, दिनविशेष, १० जणांनी विनोद, मौन, ग्रंथपरिचय आवडते असे सांगितले.

बोधकथा	सुविचार, सुभाषित	प्रार्थना	विनोद,ग्रंथपरिचय	एकूण
६०	२०	१०	१०	१००

प्रश्न १० व ११- तुमच्या इयत्तेचा अभ्यासक्रम छापून येतो तो वाचता का त्याचा उपयोग होतो का ?

याच्या उत्तरात १० वी १२ च्या ६० विद्यार्थ्यांनी याचा उपयोग होतो असे लिहले आहे २० जणांनी याचा थोडाफार उपयोग होतो. असे म्हटले आहे तर २० जणांनी आपण त्याचा उपयोग करत नाही असे मांडले.

अभ्यासक्रमाचा उपयोग खुप होतो	थोडाफार होतो	होत नाही	एकूण
६०	२०	२०	१००

प्रश्न १२- लहानासाठीच्या पुरवणीतील कोणत्या गोष्टी आवडतात ?

याला उत्तर देताना ६० मुलांनी त्यातील कथा कोडी, २० जणांनी विनोद, व्यंगचित्रे, २० जणांनी त्यातील प्रश्नमंजुषा आवडते असे मांडले.

कथा, कोडी	विनोद, व्यंगचित्रे	प्रश्नमंजुषा	एकूण
६०	२०	२०	१००

प्रश्न १३ व १४ - लहान मुलासाठी असणाऱ्या पुरवणीतील कोणती पुरवणी आवडते ?

याला उत्तर देताना ४० जणांनी बालमित्र, ३० जणांनी अंकुर, १० जणांनी चॅम्पियन, व १० जणांनी छावा, १० जणांनी स्मार्ट सोबतही असे उत्तर दिले.

बालमित्र	अंकुर	चॅम्पियन	छावा	स्मार्ट सोबती	एकूण
४०	३०	१०	१०	१०	१००

प्रश्न १५ - तुम्हाला कोणत्या प्रकारच्या बातम्या आवडतात?

याला उत्तर देताना ३० जणांनी गुन्हेगारी, १० जणांनी सामाजिक, २० जणांनी राजकीय, २० जणांनी खेळ, १० जणांनी विश्वसंचार मधील असे उत्तर दिले.

गुन्हेगारी	सामाजिक	राजकीय	क्रिडावृत्त	विश्वसंचार	एकूण
३०	२०	२०	२०	१०	१००

प्रश्न १६ - अग्रलेख वाचता का?

या प्रश्नाला ४० विद्यार्थ्यांनी होकार दिला, २० जणांनी क्वचित वाचतो म्हटले तर ४० विद्यार्थ्यांनी अजिबात वाचत नाही असे उत्तर दिले.

अग्रलेख नेहमी वाचतो	क्वचित वाचतो	वाचतच नाही	एकूण
४०	२०	४०	१००

प्रश्न १७ - वृत्तपत्रातील शेवटच्या पानावरील अदभूतरम्य बातम्या वाचता का? याला ८० जणांनी होकार दिला, १५ जणांनी कधीतरी चाळतो, तर ०५ जणांनी मुळीच नाही व अशा बातम्या देऊ नयेत असे मांडले.

वाचतो व त्या असाव्यात	क्वचित वाचतो मात्र अतिरंजित नसाव्यात	वाचत नाही. त्या नसाव्यात	एकूण
८०	१५	०५	१००

प्रश्न १८ - वृत्तपत्रांनी ज्ञान द्यावे की मनोरंजन करावे याला उत्तर देताना ७० जणांनी ज्ञान व रंजन दोन्ही द्यावे, २० जणांनी मनोरंजातून ज्ञान द्यावे, तर १० जणांनी निखळ ज्ञान द्यावे असे मत मांडले.

ज्ञान वर रंजन दोन्ही द्यावे	मनोरंजनातून ज्ञान द्यावे	निखळ ज्ञान द्यावे	एकूण
७०	२०	१०	१००

प्रश्न १९ - वृत्तपत्राचा आकार कसा असावा? पानांची संख्या किती असावी?

याचे उत्तर देताना ४० जणांनी वृत्तपत्रे छोट्या आकाराची व प्रत्येक विषयाचे एक पान असे असावीत असे मत मांडले. ३५ जणांनी ती आहेत तेवढ्या आकाराची मर्यादीत पानाची असावीत असे मांडले. तर २५ जणांनी वृत्तपत्रे टॅबलेट साईजची किमान १० पानाची असावीत असे मांडले.

मासिकाच्या आकाराची	नेहमीच्या आकाराची	टॅबलेट साईजची	एकूण
४०	३५	२५	१००

प्रश्न २०,२१ - वृत्तपत्रांनी कोणत्या प्रकारच्या बातम्या द्याव्या व आणखी काय द्यावे?

याचे उत्तर ४० जणांनी विधायक, सकारात्मक बातम्या द्याव्यात, २० जणांनी सामाजिक अन्यायाला वाचा फोडणाऱ्या, १० जणांनी राजकीय, १५ देशांच्या औद्योगिक प्रगतीच्या ५ जणांनी देशोविदेशीच्या आंतरराष्ट्रीय तर १० जणांनी स्थानिक बातम्या द्याव्यात असे मांडले.

विधायक	सामा. अन्यायाला वाचा फोडणाऱ्या	राजकीय	औद्यो. प्रगतीच्या	आंतरराष्ट्रीय	स्थानिक	एकूण
४०	२०	१०	१५	०५	१०	१००

वृत्तपत्रांनी देशाच्या प्रगतीला हातभार लावण्याचे, अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवण्याचे काम करावे. तरूण पिढीला योग्य दिशा देऊन समाज परिवर्तनाचे काम करावे असे मत मांडले.

प्रश्न २२ व २३ - इंग्रजी वृत्तपत्रे वाचता का? याचे उत्तर ५० जणांनी वाचतो तर ५० जणांनी वाचत नाही असे उत्तर दिले. कारण घरात इंग्रजी वृत्तपत्रे घेत नाहीत असे उत्तर दिले.

इंग्रजी वृत्तपत्रे वाचतात	वाचत नाही	एकूण
५०	५०	१००

प्रश्न २४- तुम्ही वृत्तपत्रात लिखाण करता का? कोणत्या प्रकारचे?

याला उत्तर देताना २० जणांनी करतो. ते प्रासंगिकलेख, कविता, वाचकाचा पत्रव्यवहार, या स्वरूपाचे असे लिहले. १० जणांनी शब्दकोडे, समस्यापूर्ती, ओळखा या प्रकारचे तर २० जणांनी मैत्र सखी या पुरवण्यासाठी लिहतो असे म्हंटले आहे. १० जणांना लिहण्याची इच्छा आहे पण प्रसिद्धी मिळत नाही. ४० जणांना लिखाणात रस नाही असे म्हंटले आहे.

लिखाण करतात लेख, कविता, वाचकपत्रे इ.	लिहतात शब्दकोडे, ओळखा इ	पुरवणीसाठी लिहतात	लिहतात पण प्रसिद्धी नाही	लिहित नाही	एकूण
२०	१०	२०	१०	४०	१००

प्रश्न २५- इंटरनेटवरून वृत्तपत्रे वाचता का?

या प्रश्नाचे उत्तर ४५ जणांनी हो असे दिले ५५ जणांनी नाही दिले.

इंटरनेटवरून पेपर वाचणारे	न वाचणारे	एकूण
४५	५५	१००

प्रश्न २६ - वृत्तपत्रांकडून अपेक्षा व्यक्त करताना पुढील मत मांडले

वृत्तपत्रांनी अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवावा	मनोरंजन व प्रबोधन भरावे	तरूणाईला योग्य दिशा द्यावी
३०	१०	१५

गुन्हेगारी व भ्रष्टाचार थांबवावा	महिलांचे प्रश्न मांडावे	भ्रुणहत्येविरुद्ध लढा द्यावा	समाजाला विधायक वळण द्यावे	एकूण
१०	१५	१०	१०	१००

विद्यार्थ्यांकडून घेतलेल्या प्रश्नावलीतून आलेल्या अपेक्षांचे विश्लेषण केले यात शालेय विद्यार्थ्यांनी अभ्यासक्रमाचे मार्गदर्शन, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनी मनोरंजनातून ज्ञान द्यावे तर एम.पी.एस.सी च्या विद्यार्थ्यांनी विज्ञान तंत्रज्ञान विषयक, सामा. घडामोडीचे ज्ञान देण्याविषयी अपेक्षा व्यक्त केल्या.

३.१३.४ शहरी व ग्रामीण वार्ताहरांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

यानंतर शहरी व ग्रामीण वार्ताहरांकडून घेतलेल्या प्रश्नावल्याचे विश्लेषण यातील ५० पैकी २५ पत्रकारांनी प्रश्नावल्या व्यवस्थित भरून दिल्या त्याचाच विचार करावा लागेल.

प्रश्न १- कोणत्या वृत्तपत्रासाठी बातम्या पुरवता?

यांच्या उत्तरात त्या त्या पत्रकारांनी आपापल्या वृत्तपत्राची नावे दिली मात्र ५ पत्रकार अनेक वृत्तपत्रासाठी वार्ताकन करत होते.

लोक मत	केसरी	पुढारी	तरूण भारत	विजयंता	महासत्ता	पुण्यनगरी	सकाळ	मुक्त वार्ताहर	एकूण
२	३	२	२	२	२	३	४	५	२५
८%	१२%	८%	८%	८%	८%	१२%	१६%	२०%	१००%

प्रश्न २- कोणत्या प्रकारच्या बातम्या कव्हर करणे तुम्हास आवडते?

याला उत्तर देताना ६ जणांनी गुन्हेगारीच्या, ७ जणांनी राजकीय, ४ जणांनी सामाजिक, ३ जणांनी शैक्षणिक, ३ जणांनी क्रिडा व सांस्कृतिक, २ जणांनी प्रासंगिक असे उत्तर दिले.

गुन्हेगारी	राजकीय	सामाजिक	शैक्षणिक	क्रिडा व सांस्कृतिक	प्रासंगिक	एकूण
६	७	४	३	३	२	२५
२४%	२८%	१६%	१२%	१२%	८%	१००%

प्रश्न ३- कोणत्या प्रकारची पत्रकारिता करता?

यावर १५ जणांनी शहरी, ७ जणांनी ग्रामीण, ३ जणांनी संमिश्र असे सांगितले.

शहरी	ग्रामीण	संमिश्र	एकूण
१५	०७	०३	२५
६०%	२८%	१२%	१००%

प्रश्न ४ - बातम्या लिहताना वाचकाच्या आवडीला प्राधान्य देता की वास्तव कथनाला?

याला उत्तर देताना १३ जणांनी वास्तव कथनाला, ७ जणांनी वाचकाच्या आवडीला, ५ जणांनी दोन्हीच्या समन्वयाला असे उत्तर दिले.

वास्तव कथन	वाचकाची आवड	दोन्हीचा समन्वय	एकूण
१३	०७	०५	२५
५२%	२८%	२०%	१००

प्रश्न ५- बातम्या प्रत्यक्ष त्या ठिकाणी जाऊन आणता की ऐकीव माहितीवर तयार करता?

याचे उत्तर देताना २२ जणांनी प्रत्यक्ष स्थळावर जाऊन असे सांगितले तर ३ जणांनी दोन्हीचा आधार घेऊन असे दिले.

प्रत्यक्ष स्थळावरून	दोन्हीचा आधार घेऊन	एकूण
२२	०३	२५
८८%	१२%	१००%

प्रश्न ६- बातम्या मिळवताना एखादा धोक्याचा प्रसंग आला आहे का? तेव्हा काय केले?

याचे उत्तर देताना ०९ जणांनी तसा प्रसंग आल्याचे सांगितले. १० जणांनी तसा प्रसंग आला नाही म्हणून सांगितले. ६ जणांनी असा प्रसंग येता येता वाचलो असे सांगितले.

धोक्याचा प्रसंग आला होता	आला नव्हता	येता येता वाचला	एकूण
९	१०	६	२५
३६%	४०%	२४%	१००%

प्रश्न ७,८ - भ्रष्टाचाराच्या बातम्या देण्याचे धाडस दाखवता का? संपादक त्या देतात का? व न दिल्यास त्या विरुद्ध दाद मागून त्या बातमीचा पाठपुरावा करता का?

या प्रश्नांची उत्तरे देताना ७ जणांनी भ्रष्टाचाराची बातमी देण्याचे धाडस दाखवतो व पाठपुरावा करतो असे सांगितले. ९ जणांनी भ्रष्टाचार्याच्या बातम्या देतो पण ते छापणे न छापणे संपादकावर सोपवतो असे सांगितले. ९ जणांनी भ्रष्टाचाराच्या बातम्या देतो त्याचा पाठपुरावा करत नाही. ते परिस्थितीवर अवलंबून ठेवतो असे सांगितले

भ्रष्टाचाराची बातमी देवून पाठपुरावा करतो	बातमी छापणे संपादकावर सोपवतो	बातमी देणे न देणे परिस्थितीवर ठेवतो	एकूण
७	९	९	२५
२८%	३६%	३६%	१००%

प्रश्न ९ - लोकरूची बातमीपत्रामध्ये तथ्य असते का? विश्वासाहता किती असते? याचे उत्तर देताना १७ लोकांनी लोकरूची बातम्यांमध्ये तथ्य नसते असे सांगितले. ५ लोकांनी सगळ्याच बातम्यात तथ्य नसते असे नाही सांगितले. तर ३ लोकांनी त्यात पूर्ण तथ्य असते मात्र मांडण्याची तऱ्हा रंजक असते असे सांगितले.

विश्वासाहता नसते	काही अंशी असते	पूर्ण तथ्य असते व मांडण्याची तऱ्हा वेगळी	एकूण
१७	५	३	२५
६८%	२०%	१२%	१००%

प्रश्न १० - सवंग लोकप्रियता मिळवण्यासाठी वार्ताहर काहीही लिहतात व वृत्तपत्रे ते छापतात हा आरोप कितीपत खरा आहे? याचे उत्तर देताना १८ लोकांनी हे पूर्ण खोटे आहे असे सांगितले. ४ जणांनी हे खरे आहे असे सांगितले व ३ जणांनी सरसकट असे विधान करता येणार नाही असे सांगितले.

हा आरोप खोटा आहे	हा आरोप पूर्णतः खरा आहे	असे सरसकट म्हणता येणार नाही	एकूण
१८	४	३	२५
७२%	१६%	१२%	१००%

प्रश्न क्र. ११ : पीतपत्रकरिता अलीकडे वाढत चालली आहे. याला कोण जबाबदार आहे असे तुम्हास वाटते? याचे उत्तर देताना १७ जणांनी वृत्तपत्रांचे मालक व वाढती स्पर्धा जबाबदार आहे असे सांगितले, ३ जणांनी याला वार्ताहर जबाबदार आहेत असे सांगितले तर ५ जणांनी यात राजकीय नेते जबाबदार आहेत असे सांगितले.

पीतपत्रकरिता वृत्तपत्रांचे मालक जबाबदार	वार्ताहर जबाबदार	राजकीय नेते जबाबदार	एकूण
१७	३	५	२५
६८%	१२%	२०%	१००%

प्रश्न क्र १२ : वाचकांची मागणी तसा पुरवठा हे वृत्तपत्राचे धोरण तुम्हास योग्य वाटते का? याला उत्तर देताना १५ जणांनी योग्य वाटत नाही असे सांगितले १० जणांनी ती काळाची गरज आहे असे सांगितले.

मागणी तसा पुरवठा धोरण योग्य नाही	धोरण काळाची गरज आहे	एकूण
१५	१०	२५
६०%	४०%	१००%

प्रश्न क्र. १३ : वाचकांच्या कोणत्या अपेक्षा तुम्हाला योग्य वाटतात व त्या तुम्ही पूर्ण करता का? याचे उत्तर देताना १० जणांनी वाचकांच्या वृत्तपत्राने समाज प्रबोधन करावे व ज्ञान द्यावे या अपेक्षा योग्य वाटतात व आपण त्या पूर्ण करतो असे सांगितले. १० जणांनी वृत्तपत्रांनी गळे भरू धोरण ठेवण्यापेक्षा सामाजिक हित व लोकरंजन करावे तर ५ जणांनी वाचकांच्या या अपेक्षा एकतर्फी आहेत असे सांगितले.

प्रबोधन करावे व ज्ञान द्यावे	सामाजिक हित व लोकरंजन जपावे	अपेक्षा एकतर्फी	एकूण
१०	१०	५	२५
४०%	४०%	२०%	१००%

प्रश्न क्र. १४ : आजकाल ध्येयवादी पत्रकारिता संपून गेल्या भरु पत्रकारिता का उरली आहे हे खरे आहे का? याचे उत्तर देताना १० जणांनी हे खरे आहे असे सांगितले १२ जणांनी हा आरोप एकतर्फी आहे कारण हा व्यवसाय म्हणून पाहिला जातो असे सांगितले ३ जणांनी वृत्तपत्रे भांडवलदारांच्या हाती गेल्याने हे झाले आहे यात पत्रकारांचा दोष नाही असे सांगितले.

हे खरे आहे	हा आरोप एकतर्फी आहे	खोटे आहे	एकूण
१०	१२	३	२५
४०%	४८%	१२%	१००%

प्रश्न क्र. १५ : वृत्तपत्रे सुधारावयाची असतील तर पत्रकारांनी आपली मनोवृत्ती बदलली पाहिजे हे श्री. जयदेव डोळे यांचे मत तुम्हास पटते का? यास उत्तर देताना १२ जणांनी हे मत पटते असे सांगितले ८ जणांनी हे मत पूर्णतः चुकीचे आहे तर ५ जणांनी काही अंशी हे पटते असे सांगितले.

मत पटते	पटत नाही	काही अंशी पटते	एकूण
१२	८	५	२५
४८%	३२%	२०%	१००%

प्रश्न क्र. १६ : पेड न्यूज बाबत आपले मत काय ? अशा बातम्या वृत्तपत्रांनी द्याव्यात काय ? याचे उत्तर देताना पेड न्यूज ही पत्रकारितेस लागलेली कीड आहे असे ९ जणांनी सांगितले पेडन्यूज ही काळाची गरज आहे. असे ११ जणांनी सांगितले. पेड न्युज हा व्यवसायाचा भाग असला तरी त्यावर निर्बंध असला पाहिजे असे ५ जणांनी सांगितले.

पेड न्यूज देवू नयेत	द्याव्यात	निर्बंध असावेत	एकूण
९	११	५	२५
३६%	४४%	२०%	१००%

प्रश्न क्र. १७ : ग्रामीण भागातील आरोग्य विषयक प्रश्न आपण मांडता का ? व ते सुटले आहेत का ? या प्रश्नांच्या उत्तरात १२ जणांनी हे प्रश्न मांडून सोडवले आहेत असे सांगितले ७ जणांनी हे प्रश्न मांडले पण पूर्ण सुटले नाहीत तर ६ जणांनी प्रश्न मांडले पण त्याची दखल शासनाने घेतली नाही असे सांगितले.

प्रश्न मांडले व सुटले	मांडले व काही अंशी सुटले	मांडले पण दखल घेतली नाही	एकूण
१२	७	६	२५
४८%	४८%	२४%	१००%

३.१३.५ वृत्तपत्र एजंट व विक्रेते यांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

वृत्तपत्र एजंटाना व विक्रेत्यांना २५ प्रश्नावल्या दिल्या त्यातील १० परिपूर्ण व १० त्रोटक होत्या व ५ आल्या नाहीत.

प्रश्न क्र. १ ते ७ यात त्यांची वैयक्तिक माहिती घेतली आहे.

प्रश्न क्र. ८ खपाच्या दृष्टीने कोणती वृत्तपत्रे अग्रेसर आहेत यांच्या उत्तरात सर्वांनीच पुढारी, सकाळ, लोकमत, पुण्यनगरी, जनप्रवास या वृत्तपत्रांची नावे घेतली.

प्रश्न क्र. ९ : सर्वात कमी खप असणारी वृत्तपत्रे कोणती ? याचे उत्तर सर्वांनीच स्थानिक वृत्तपत्रे कमी खपतात असे सांगितले.

प्रश्न क्र. १० वृत्तपत्राचा खप कमी अधिक होण्याची कारणे देताना ६ जणांनी पुरवण्या हे महत्वाचे कारण सांगितले २ जणांनी वृत्तपत्राचा दर्जा तर एकाने लोकमत असे सांगितले.

पुरवठ्यामुळे खप कमी अधिक	दर्जामुळे खप कमी अधिक	विशेष बातमीमुळे	पूर्वग्रहामुळे	एकूण
६	२	१	१	१०
६०%	२०%	१०%	१०%	१००%

प्रश्न ११ वृत्तपत्राबाबतच्या सूचना वाचक देतात का ? यात ७ जणांनी देतातच असे नाही असे मांडले तर ३ जणांनी आवर्जून देतात असे सांगितले.

सूचना देतात	सूचना देतातच असे नाही	एकूण
३	७	१०
३०%	७०%	१००%

प्रश्न १२ वाचक त्याच्या कोणत्या अपेक्षा तुमच्याकडे मांडतात ? या प्रश्नाच्या उत्तरात ५ जणांनी किंमतीच्या संदर्भात तर ५ जणांनी दर्जेदार पुरवण्या असाव्यात असे मत मांडले.

किंमती संदर्भात अपेक्षा	दर्जेदार पुरवण्यासंदर्भात अपेक्षा	एकूण
५	५	१०
५०%	५०%	१००%

प्रश्न १३ : वाचकांच्या अपेक्षा वृत्तपत्रांपर्यंत पोहोचवता का व कशा? य प्रश्नाला ८ जणांनी त्या पोहोचवतो तर २ जणांनी पोहोचवत नाही असे उत्तर दिले. या सूचना वृत्तपत्रांचे प्रतिनिधी येतात तेव्हा किंवा त्यांच्या सभेमधून पोहोचवतो असे सांगतो.

वृत्तपत्रांपर्यंत मिटींग किंवा प्रतिनिधी मार्फत पोहोचवतो	पोहोचवत नाही	एकूण
८	२	१०
८०%	२०%	१००%

प्रश्न १४ पूर्वीची वृत्तपत्रे, त्यांची धोरणे व आजची वृत्तपत्रे यात कोणते बदल जाणवतात? या प्रश्नाच्या उत्तरात ७ जणांनी हल्लीच्या वृत्तपत्रात बौद्धिक लेखन कमी दिले जाते व खप वाढेल याकडे लक्ष दिले जाते असे मत दिले २ जणांनी हल्ली वृत्तपत्रे पुढारी लोकांच्या हातात असल्याने राजकीय बातम्यांना प्राधान्य दिले जाते असे मांडले. तर एकाने अलिकडे वृत्तपत्रांचे गुन्हेगारीकरण झाले आहे असे मते मांडले

बौद्धिक लेखन कमी व खपाकडे लक्ष	राजकीय बातम्यांना प्राधान्य	गुन्हेगारी बातम्यास प्राधान्य	एकूण
७	२	१	१०
७०%	२०%	१०%	१००%

प्रश्न १५ पूर्वीच्या व आजच्या वाचक वर्गाच्या आवडीनिवडीत कोणते बदल जाणवतात? यात ७ लोकांनी हल्लीचे वाचक भडक बातम्यांना प्राधान्य देतात असे सांगितले. २ जणांनी अलीकडील वाचकांना गुन्हेगारीच्या व अपघाताच्या बातम्या आवडतात तर एकाने हल्लीचे वाचक टाईमपास म्हणून बातम्या वाचतात असे सांगितले.

भडक बातम्या वाचतात	गुन्हेगारी व अपघाताच्या वाचतात	टाईमपास म्हणून वाचतात	एकूण
७	२	१	१०
७०%	२०%	१०%	१००%

प्रश्न १६ वृत्तपत्र हा पेशा न राहता पैसे कमवण्याचा धंदा झाला आहे याबद्दल तुम्हाला काय वाटते ? या प्रश्नाला ६ जणांनी हे खरे आहे असे उत्तर दिले २ जणांनी सगळेचजण पैसा कमवण्यासाठी वृत्तपत्र चालवतात असे नाही असे सांगितले. २ जणांनी व्यवहार व निष्ठा यांचा सुवर्णमध्य साधणारे साधन आहे असे सांगितले

पैसे कमवण्याचे साधन	पैसे कमवण्याचे साधन नाही	दोन्हीचा सुवर्णमध्य	एकूण
६	२	२	१०
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न १७ वाचक व वृत्तपत्र यांच्यामधला महत्वाचा दुवा म्हणून तुम्ही कोणती भूमिका बजावता ? हे नाते काळानुसार बदलते आहे का ? याच्या उत्तरात ८ जणांनी वृत्तपत्राने मालक वाचक यांच्यामध्ये फक्त खरेदी विक्रीमधला दुवा म्हणून काम करतो २ जणांनी मात्र मालक व वाचक यांचा समन्वय साधून वाचकांची मते मालकांपर्यंत पोहोचवण्याचे कार्य करणे असे सांगितले.

व्यवहारातला दुवा म्हणून	मध्यस्त म्हणून	एकूण
८	२	१०
८०%	२०%	१००%

सर्वांच्याच मते मालक व वाचक यांच्या मधला दुवा हे नाते काळानुसार बदलते आहे. ते व्यावहारिक बनते आहे.

प्रश्न १८ वृत्तपत्राच्या कोणत्या पुरवठ्यांना जास्त मागणी असते ? याला ६ जणांनी आरोग्य व महिला विषयक पुरवणी असे सांगितले. २ जणांनी चित्रपट विषयक व २ जणांनी क्रीडाविषयक असे सांगितले.

आरोग्य व महिला पुरवण्यांची मागणी	चित्रपट पुरवण्यांची मागणी	क्रीडा पुरवण्यांची मागणी	एकूण
६	२	२	१०
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न १९ वृत्तपत्र खरेदी करताना वाचक मजकूर पाहून करतात की, किंमत पाहून? याला ८ जणांनी जास्त पाने पाहून, २ जणांनी किंमत पाहून असे उत्तर दिले.

किंमत पाहून खरेदी	जास्त पाने पाहून	एकूण
२	८	१०
२०%	८०%	१००%

प्रश्न २०, २१ मध्यंतरी वृत्तपत्रांच्या किंमती अचानक उतरल्या व वाढल्या याचा परिणाम वाचक वर्गावर किती झाला व आपल्या व्यवसायावर किती? याला सर्व विक्रेत्यांनी उत्तर दिले की, वाचकांच्या खरेदीवर याचा परिणाम झाला. वाचक वाढले मात्र विक्रेत्यांवर याचा काहीच परिणाम झाला नाही. विक्रेत्यांना गाळल्यामुळे त्यांचा फायदा झाला नाही.

वाचकावर परिणाम झाला वाचक वाढले	व्यवसायावर परिणाम नाही फायदा नाही
१०	१०
१००%	१००%

प्रश्न २२ आपण कोणते वृत्तपत्र नियमित वाचता? कोणते वृत्तपत्र आपणास दर्जेदार वाटते? या प्रश्नाचे उत्तर देताना ६ जणांनी पुढारी व सकाळ वाचतो तर एकाने सर्वच वृत्तपत्रे वरवर चाळतो असे सांगितले.

महाराष्ट्र टाइम्स व लोकसत्ता	पुढारी व सकाळ वाचन	सर्व वृत्तपत्रे चाळतो	एकूण
६	३	१	१०
६०%	३०%	१०%	१००%

सर्वांसुंदर असे एकही दैनिक वाटत नाही

प्रश्न २३ आपल्याकडे येणारे वाचक कोणत्या वयोगटातील व स्तरातील असतात याला ७ जणांनी सर्वच वयोगटातील असून त्यांच्या आवडीचा अंदाज येत नाही असे सांगितले. २ जणांनी येणारा वाचक हा तरुण व प्रौढ वर्गातील असून त्याला रंजित बातम्याची आवड दिसते. एकाने वाचक सर्व वयोगटातील असून प्रत्येकाची आवड वेगवेगळी असलेली जाणवते.

सर्व वयोगटातील व आवडीचा अंदाज येत नाही	तरुण ते प्रौढ भडक बातम्यांची आवड	सर्व वयोगटातील व प्रत्येकाची आवड विभिन्न	एकूण
७	२	१	१०
७०%	२०%	१०%	१००%

प्रश्न २४ घरपोच सेवा पुरवता का? व वृत्तपत्रे जास्त कोठे खपतात? याच्या उत्तरात ७ जणांनी दैनिके, मासिके घरपोच पुरवितात. चौकातील व स्टॅडवरील स्टॉलवर जास्त खप होतो. त्यात ३ जणांनी घरपोच पुरवण्यापेक्षा स्टॉलवर वाचक येवून खरेदी करतात असे सांगितले.

घरपोच पुरवतात	स्टॉलवरून खरेदी	एकूण
७	३	१०
७०%	३०%	१००%

बन्याचदा फिरायला बाहेर पडल्यानंतर टाईमपास म्हणून एखाद्या बातमीसाठी, शब्दकोड्यासाठी वाचक रेल्वे स्टेशनवर, स्टॅण्डवर येवून पेपर घेतात असे सांगितले.

प्रश्न २५: खप वाढविण्यासाठी वृत्तपत्रे ज्या नव्या योजना आखतात त्यामुळे खप वाढतो का? यात ९ जणांनी नव्या योजनांमुळे त्या दैनिकांचा खप वाढतो असे म्हटले आहे. तर एकाने या योजनांचा फारसा परिणाम होत नाही कारण निष्ठावंत वाचक हवे तेच दैनिक घेतात असे सांगितले. योजना संपल्यावर ते दैनिक घेणे बंद करतात असे सांगितले.

नव्या योजनांमुळे खप वाढतो	वाढत नाही	एकूण
९	१	१०
९०%	१०%	१००%

प्रश्न २६: वृत्तपत्राचा खप अचानक वाढतो वा कमी होतो असे का घडते याचे उत्तर देताना ६ जणांनी याचे कारण किंमत कमी केल्यावर वा जास्त झाल्यावर असे होऊ शकते असे सांगितले. ३ जणांनी एखादी महत्वाची घटना, बातमी, बहिष्कार असल्या तर १ नी असे सहसा होत नाही असे सांगितले.

किंमत कमी जास्त होणे	एखादी महत्वाची घटना/बातमी बहिष्कार	असे सहसा होत नाही	एकूण
६	३	१	१०
६०%	३०%	१०%	१००%

प्रश्न २७: वृत्तपत्राचे संपादक व मालक यांच्याशी प्रत्यक्ष संपर्क येऊन वैचारिक देवाण घेवाण होते का? या प्रश्नाचे उत्तर ९ जणांनी फार कमी वेळा येतो त्यावेळी ग्राहकांचे विचार त्यांच्यापर्यंत पोहोचवण्याचा प्रयत्न करतो मात्र त्यावर विचार केला जात नाही असे मांडले. १ नी मात्र बन्याचदा येतो यातून वैचारिक देवाण घेवाण होते असे सांगितले (दत्तरदार)

संपर्क कमी वैचारिक देवाण घेवाण नाही	संपर्क होतो वैचारिक देवाण घेवाण होते	एकूण
९	१	१०
९०%	१०%	१००%

प्रश्न २८ : स्पर्धेच्या युगात वृत्तपत्रांचा आत्मा हरवत चालला आहे असे म्हणतात. याबद्दल तुमचे मत काय? या प्रश्नाला उत्तर देताना ४ जणांनी वृत्तपत्राला आत्मा आहे का हाच प्रश्न पडतो असे म्हटले ३ जणांनी वृत्तपत्राचा आत्मा अद्याप जागृत आहे असा विश्वास दिला. ३ जणांनी हे विधान खरे आहे असे म्हटले आहे.

आत्माच नाही	अद्याप जागृत आहे हरवलेला नाही	हरवत चालला आहे	एकूण
४	३	३	१०
४०%	३०%	३०%	१००%

प्रश्न २९ : स्पर्धेत टिकण्यासाठी स्वतःच्या रंगरूपात काही चुकीचे बदल केलेत ते योग्य आहेत का? अशी वृत्तपत्रे स्पर्धेत टिकाव धरतील का? या प्रश्नाचे उत्तर देताना ६ जणांनी हे बदल काळाची गरज म्हणून योग्य आहेत अशी वृत्तपत्रेच स्पर्धेत टिकतील असे म्हटले २ जणांनी हे बदल अयोग्य आहेत असे सांगून ससा व कासवाच्या शर्यतीप्रमाणे बदल करणारी वृत्तपत्रे स्पर्धेत क्षणिकपुढे जाणारी ठरतील असे म्हटले २ जणांनी बदल करावेत पण स्पर्धेसाठी अपवृत्तीकडे जाऊ नये असे मांडले.

बदल योग्य आहेत स्पर्धेत टिकतील	बदल अयोग्य स्पर्धेत टिकणार नाही	बदल व्हावेत पण चुकीचे नकोत स्पर्धेत क्षणिक टिकतील	एकूण
६	२	२	१०
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न ३०: सर्व वृत्तपत्रे समान कमिशन देतात का? वृत्तपत्रमालक आपल्या आरोग्याबाबत काही योजना आखतात का? याचे उत्तर ७ जणांनी समान कमिशन द्यावे हा मुद्दा बरोबर नाही. प्रत्येक दैनिकाची कुवत वेगळी वेगळी असते त्यानुसार कमिशन देतात. ३ जणांनी दैनिके कष्टाच्या मानाने कमी कमिशन देतात असे मांडले. काही मोजकी दैनिके एजंटंच्या आरोग्य व भविष्याबाबत जागृत आहेत. त्यांनी इन्शुरन्स योजना केली आहे मात्र ती तात्पुरती आहे. आरोग्य तपासणी शिबिरे क्वचित घेतात असे सांगितले.

समान कमिशन देत नाहीत	कष्टाच्या मानाने कमी कमिशन	एकूण
७	३	१०
७०%	३०%	१००%

प्रश्न ३१: सर्व ऋतुत पहाटे उठावे लागते त्याचा त्रास होतो का? काही घरगुती काम निघाल्यास काय करता? या प्रश्नांच्या उत्तरात ९ जणांनी हे रोजचेच काम असल्याने अंगवळणी पडले असल्याने त्रास नाही १ नी मात्र त्रास होतो पण नाईलाज होतो असे म्हंटले आहे. अशावेळी घरातले काम निघाल्यास पर्यायी व्यवस्था करावी लागते असे ४ जणांनी म्हंटले ६ जणांनी व्यवसायाला प्राधान्य देतो असे सांगितले.

त्रास वाटत नाही	त्रास झाला तरी नाईलाज आहे	एकूण
९	१	१०
९०%	१०%	१००%

घरगुती काम असल्यास पर्यायी व्यवस्था करतो	व्यवसायाला प्राधान्य देतो	एकूण
४	६	१०
४०%	६०%	१००%

प्रश्न ३२ वृत्तपत्र एजटांनी एकाच वृत्तपत्राची कास धरावी का? याच्या उत्तरात ६ जणांनी धरु नये, २ जणांनी धरण्यास हरकत नाही. ३ जणांनी ही गोष्ट मालक-एजंट यांच्या नाते संबंधावर अवलंबून आहे असे म्हटले आहे.

कास धरु नये	धरावी	परस्पर नाते संबंधावर अवलंबून	एकूण
६	२	२	१०
६०%	२०%	२०%	१००%

प्रश्न ३३ : वाचक बिले वेळेवर देतात का? न दिल्यास तुमच्यावर आर्थिक बोजा पडतो का? या प्रश्नाला उत्तर देताना ६ जणांनी वाचक बिले वेळेवर देत नाहीत त्यामुळे आर्थिक बोजा पडतो असे म्हटले ३ जणांनी नोकरदार तेवढे बिल वेळेवर देतात असे म्हंटले आहे तर १ नी उधारी ठेवत नसल्याने हा प्रश्न येत नाही असे म्हंटले आहे.

बिले वेळेवर देत नाहीत	वेळेवर देतात	रोखीचा व्यवसाय असल्याने हा प्रश्न येत नाही	एकूण
६	३	१	१०
६०%	३०%	१०%	१००%

प्रश्न ३४: ग्रामीण भागात वार्षिक बिल योजना परवडते का? याला ८ जणांनी परवडत नाही व २ नी परवडते कारण ग्राहक बांधील राहतो असे सांगितले.

वार्षिक बिल परवडत नाही	परवडते	एकूण
८	२	१०
८०%	२०%	१००%

३.१४ सारांश

सर्वसामान्य वाचक शाळा व कॉलेजचे विद्यार्थी, वृत्तपत्र संपादक, वार्ताहर व एजंट यांच्याकडून घेतलेल्या पाच प्रकारच्या प्रश्नावल्यांचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केल्यावर यातून काही ठळक अपेक्षा आपल्यासमोर आल्या त्याचा सारांश पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

- वृत्तपत्रांनी सकारात्मक दृष्टिकोन ठेऊन समाजाला विधायक दिशा द्यावी.
- वृत्तपत्रांनी कोणत्याही राजकीय वर्चस्वापेक्षा सामाजिक बांधिलकी महत्वाची मानावी.
- वृत्तपत्रांनी मनोरंजन व प्रबोधनाचा योग्य समन्वय घालावा
- दर्जेदार पुरवण्या द्याव्यात
- संख्यात्मक प्रगतीपेक्षा गुणात्मक विकास साधावा
- अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवण्याचे धाडस दाखवावे.
- जाहिरातीचा अतिरेक टाळावा. एक व्यवसाय म्हणून पाहण्यापेक्षा एक व्रत म्हणून वृत्तपत्र चालवावे.
- वृत्तपत्रांचे बाजारीकरण थांबवावे.
- वृत्तपत्रांनी संपादकांना पूर्ण स्वातंत्र्य द्यावे. सामाजिक हिताकडे पूर्ण लक्ष द्यावे
- कोणत्याही एका राजकीय प्रणालीशी निगडित न राहता तटस्थ भूमिका ठेवावी
- राजकारण व समाजकारणात समतोल असावा.
- कालानुरूप बदलताना विधायक बदलच स्वीकारावेत.
- आपला खप वाढवण्यासाठी वाचकांना प्रलोभने न दाखवता गुणात्मक दर्जा टिकवून स्पर्धेत टिकून रहावे.
- गुन्हेगारीकरण होऊ देऊ नये
- वृत्तपत्रांनी विद्यार्थी व तरुण वर्गाची उदासिनता दूर करून त्याचे मनोबल वाढवावे. त्याची सामाजिक बांधिलकी वाढवावी.

- देशोविदेशीचे तंत्रज्ञान, नवे बदल, अभ्यासक्रम याबाबत मार्गदर्शन करावे.
- वार्ताहरांना समाधानकारक वेतन देऊन त्यांना संतुष्ट ठेवावे.
- पेडन्यूज, पीत पत्रकारिता यासारख्या दुष्ट, विघातक प्रवृत्तींना थारा देऊ नये.
- वृत्तपत्राच्या मालकांनी एजंट विक्रेते यांच्या भविष्याबाबत काळजी घ्यावी.

एकूण वृत्तपत्र ही कोणा एकाची मत्केदारी नसून मालक, संपादक, वाचक, पत्रकार व विक्रेते या सर्व घटकानी देशकार्यासाठी उभारलेले संकुल आहे. याची जाणीव ठेऊन प्रत्येक घटकाने आपल्या कर्तव्य व जबाबदारीची जाणीव ठेऊन आपली भूमिका पार पाडावी हे योग्य ठरेल.

३.१५ समारोप :

सदर प्रकरणात आपण प्रश्नावल्याचे संकलन, विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करून त्याचा सारांश पाहिला. पुढील प्रकरणात आपण निष्कर्ष व शिफारशी यांचा सविस्तर उहापोह करणार आहोत.